

Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΕΠΤΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ
ΠΕΝΤΖΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τὰ τέσσερα ἀπὸ τὰ παρακάτω ἐνδιαφέροντα ἐπιστολικά κείμενα γράφτηκαν στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ ἓνα στὴν Ἀθήνα κατὰ τὴ διετία 1947-1948. Τὰ δύο τελευταῖα γράφτηκαν ἐπίσης στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸ ἔτος 1944. Ἀποστολέας καὶ τῶν ἐπτὰ γραμμάτων εἶναι ὁ Θεσσαλονικὸς πεζογράφος, ποιητὴς καὶ ζωγράφος Νίκος Γαβριὴλ Πεντζίκης (1908-1993) καὶ παραλήπτες: τῶν πέντε πρώτων ὁ κύριος Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου, ὁμότιμος καθηγητὴς σήμερα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sydney τῆς Αὐστραλίας καὶ τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος σπούδαζε τότε κλασικὴ ἀρχαιολογία στὴν Ἀγγλία (στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Μάντσεστερ, τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Ὁξφόρδης), ὁ Στέλιος Ξεφλούδας (1902-1984), ἓνας ἀπὸ τοὺς τυπικότερους ἐκπροσώπους τοῦ «ἐσωτερικοῦ μονολόγου» στὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία τῆς γενιᾶς τοῦ 1930 (βλ. καὶ παρακάτω: Σχόλια στὴν 6η ἐπιστολή), καὶ ὁ Στρατῆς Δούκας (1895-1983), ὁ γνωστὸς συγγραφέας τοῦ λαμπροῦ ἀφηγήματος *Ἱστορία ἐνὸς αἰχμαλώτου* (1929).

Στὶς δύο τελευταῖες ἐπιστολές (6η καὶ 7η), οἱ ὁποῖες ἐπίσης βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ κ. Ἀλέξανδρου Καμπίτογλου, δὲν ἀναγράφεται ἐπάνωμο παραλήπτη ἀλλὰ ἀπλῶς καὶ μόνο ὑπάρχουν, ἀντίστοιχα, σ' αὐτὲς οἱ «προσφωνήσεις»: *Ἀγαπητὲ Στέλιο, Ἀγαπημένε μου ΣΤΡΑΤΗ*. Ὅπως προκύπτει ὅμως ἀπὸ ἐσωτερικά καὶ ἄλλα στοιχεῖα τους, ποὺ σημειώνονται κατὰ τὸν σχολιασμὸ τους, οἱ ἐπιστολές αὐτὲς ἀπευθύνονται στοὺς παραπάνω δύο παραλήπτες (Ξεφλούδα καὶ Δούκα), μὲ τοὺς ὁποῖους ὁ Πεντζίκης διατηροῦσε φιλικές σχέσεις.

*

Ὅπως θὰ διαπιστώσει καὶ ὁ ἀναγνώστης τῶν ἐπτὰ ἐπιστολῶν, ὁ Πεντζίκης, πέρα ἀπὸ τὶς συνήθεις πληροφορίες ποὺ προσφέρει στοὺς ἀποδέκτες τῶν κειμένων του, στρέφεται ἰδίως γύρω ἀπὸ θέματα ποὺ τὸν ἐνδιαφέρουν προσωπικά. Θὰ ἦταν, βέβαια, εὐτύχημα νὰ ἐκδοθεῖ κάποτε τὸ corpus τῆς *Ἀλληλογραφίας* του (εἴτε ὑπὸ

τὴν αὐστηρὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, δηλαδή μαζί με τις ἐπιστολές τῶν ἀλληλογράφων του, εἶτε τὸ σύνολο τῶν δικῶν του). Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν ἀγνοῶ ἂν κινεῖνται οἱ κληρονόμοι του ἢ κάποιοι ἄλλοι φορέας τῆς Θεσσαλονίκης ἢ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τὰ ἐκδιδόμενα πάντως ἐδῶ ἐπιστολικά κείμενα τοῦ Πεντζίκη προκύπτει ὅτι ὁ δι-φυλὴς καλλιτέχνης (ἐνίοτε, ὅπως εἶναι γνωστό, χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὸν ὄρο: *παίζω-γράφος!*) ἀναφέρεται σὲ θέματα καὶ ἀπόψεις ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν καὶ στὰ μετέπειτα ἔργα του (ζωγραφικῆς καὶ πεζογραφίας): θέματα ἀνθρωπογνο-στικά, πατριδογνωστικά, ἀρχαιολογικά, φυσιολατρικά, ζητήματα Τέχνης, Θρη-σκείας, ἡ «Μητέρα Θεσσαλονίκη» καὶ τὰ μνημεῖα της, κ.ἄ.π., ἐνῶ σὲ κάποιες ἀπὸ τὶς παρακάτω ἐκδιδόμενες ἐπιστολές (ὅπως λ.χ. στὴν 4η καὶ στὴν 5η) ὁ συγγρα-φέας ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἐρωτήματα τοῦ ἀλληλογράφου του. Ὅταν κάποτε ἔλθουν στὸ φῶς, με ὅποιονδῆποτε ἐκδοτικὸ συνδυασμὸ ἢ με παραλληλία, ὅλες οἱ σωζόμενες ἐπιστολές τῶν τριῶν αὐτῶν σημαντικῶν συγγραφέων-ἀλληλογράφων, εἶναι προ-φανές ὅτι θὰ γίνουν περισσότερο γνωστὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τοῦ ἔργου τους, τὰ ὁποῖα λανθάνουν ἢ τῶν ὁποίων δὲν ἔχουμε ἔως τώρα πλήρη ἢ ἀκριβῆ γνῶση.

*

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τῶν ἐπτὰ ἐπιστολῶν, σημειῶνω ὅτι ἔχουν γραφεῖ με μελάνη (οἱ πέντε πρώτες) ἢ με μολύβι (ἡ 6η καὶ ἡ 7η), σὲ χαρ-τιά ποικίλου εἶδους καὶ διαφορετικῶν διαστάσεων. Σχετικὰ με τὶς γραμμένες με μολύβι δύο ἐπιστολές θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πρόκειται εἶτε (τὸ λιγό-τερο πιθανόν) γιὰ τὰ πρωτότυπα ποὺ ἔλαβαν οἱ ἀποδέκτες καί, χάρις στὸ ἐνδια-φέρον τοῦ περιοχομένου τους, κυκλοφόρησαν μετὰξὺ φίλων εἶτε (τὸ πιθανότε-ρο) γιὰ πρωτόγραφα σχέδια ἢ γιὰ ἀντίγραφα, ποὺ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἐπιδόθη-καν ἀπὸ τὸν Πεντζίκη στὸν κ. Καμπιτόγλου. Στὴ δευτέρα περίπτωση, θὰ ἦταν μᾶλλον ἀπίθανη ἡ ὑπόθεση ὅτι δὲν στάλθηκαν τελικὰ τὰ πρωτότυπα. Κατὰ τὴν ἔκδοση καὶ τῶν ἐπτὰ ἐπιστολῶν ἀποκατέστησα σιωπηρῶς τὰ προφανῆ ὀρθογρα-φικά σφάλματα (εἶναι γνωστό ὅτι ὁ συγγραφέας, ἐκ νεότητός του, δὲν πειθα-ρχοῦσε πάντοτε σὲ αὐστηροὺς γραμματικούς ἢ καὶ συντακτικούς κανόνες), ὀρι-σμένα (ὅσα θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ πρόθεση τοῦ συγγραφέα πρὸς δη-μιουργίαν ὕφους) τὰ ἄφησα καὶ ἄλλα τὰ ὁμοιομόρφησα: τὶς διπλογραφίες λ.χ.: ἐπίρρ. βαθειὰ καὶ βαθιά (2η καὶ 3η ἐπιστολή), ἐπίθ. οἰκεῖα (πρόσωπα) καὶ οἰκί-ας (θάλασσας) (5η καὶ 4η ἐπιστολή), φακελλόχαρτα (1η ἐπιστολή) καὶ φάκελος (4η ἐπιστολή), Ἄη-Γιάννη (1η ἐπιστολή) καὶ Ἄη Κοσμᾶ (αὐτόθι), κ.ἄ. Ἐξάλλου ὀβέλιστα (μέσα σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλες []) ὅσα γράμματα χρειάζεται νὰ ἀποβλη-θοῦν, ἐνῶ μέσα σὲ ὀξυγώνιες ἀγκύλες (<) ἔθεσα ὅσα γράμματα δὲν ὑπάρχουν στὸ χειρόγραφο καὶ πρέπει νὰ προστεθοῦν, ἢ κάποιες λέξεις ποὺ ὑπονοοῦνται. Ἐπίσης, βελτίωσα τὴ στίξιν τῶν ἐπιστολῶν, γιὰ καλὴτερη κατανόηση τῶν γρα-φομένων. Τέλος κεφαλαιογράφησα τὰ ἀρχικὰ γράμματα κυρίων ὀνομάτων προ-σώπων, χωρῶν καὶ πόλεων.

*

Ἐπιθυμῶ καὶ ἀπὸ τῆ θέσῃ αὐτὴν ἐδῶ νὰ εὐχαριστήσω τὸν κ. Ἀλέξανδρο Καμπίτογλου γιὰ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ μοῦ ἔδειξε, παραδίδοντάς μου πρὸς ἔκδο-
ση καὶ σχολιασμό τὰ χειρόγραφα τῶν ἑπτὰ ἐπιστολῶν ποὺ παρουσιάζονται εὐθὺς
ἀμέσως, γιὰ ὅσες πληροφορίες μοῦ ἔδωσε σχετικά μὲ ὀρισμένα πρόσωπα καὶ
πράγματα ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐπιστολές¹, καὶ γενικότερα γιὰ τὶς πολὺ χρήσι-
μες ὑποδείξεις του. Ἐπίσης εὐχαριστῶ, γιὰ τὴ συνεργασία ποὺ εἶχα μαζί τους
στὴ Χαλκίδα, κατὰ τὸ περασμένο καλοκαίρι, τὸν συνάδελφο κ. Ν. Δ. Τριαντα-
φυλλόπουλο, ἐργασμένου κύρους μελετητὴ καὶ τῶν γραπτῶν του Νίκου Γα-
βριήλ Πεντζίκη, καὶ τὸν κ. Ἄγγελο Γ. Μαντᾶ, δ. Φ., ὁ ὁποῖος, ἔπειτα ἀπὸ ἔρευ-
να σὲ ἡλεκτρονικὲς καὶ ἄλλες βάσεις δεδομένων, βοήθησε ἀποτελεσματικὰ στὴν
ταύτιση ὀρισμένων ξένων προσώπων καὶ ἔργων ποὺ μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Θεο-
σαλονικέα ἐπιστολογράφο στὰ ἑπτὰ κείμενα ποὺ ἐκδίδονται παρακάτω. Στὸ ση-
μεῖο αὐτὸ χρειάζεται νὰ ἐξαρθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πεντζίκης εἶχε βαθεῖα γνώση
τῶν εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνικῶν πραγμάτων καὶ ρευμάτων καὶ τῆς ἐξελίξεώς τους²,
ὅπως λ.χ. προκύπτει ἰδίως καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς 3ης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν
Ἄλ. Καμπίτογλου. Μὲ τὸ σημερινὸ δημοσίευμα, καὶ κυρίως βέβαια μὲ τὴ μετα-
γραφή τῶν ἰδιῶν τῶν αὐτογράφων κειμένων τοῦ Πεντζίκη μᾶς δίνεται ἡ εὐκαιρία
νὰ τιμήσουμε τὴ μνήμη ἐνὸς σημαντικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ λογοτεχνικοῦ καὶ καλ-
λιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, ἐφέτος ποὺ συμπληρῶνται ἑκατὸ χρό-
νια ἀπὸ τὴ γέννησή του (1908-2008) καὶ δέκα πέντε ἀπὸ τὸν θάνατό του (1993).

ΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Α'

[Μονόφυλλο μὲ πτυχωσεις (ὀριζόντια καὶ κάθετη). Χαρτὶ ὑποκίτρινο (διαστάσε-
ων 17,8×27,7 ἐκ.) γραμμένο καὶ στὶς δύο ὀψεις του, μελάνη μπλέ, γραφὴ χαλα-

1. Κάποια πρόσωπα, ἐντούτοις, δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ταυτισθοῦν: ἀναφέρω, γιὰ πα-
ράδειγμα, τοὺς Νταβὶ καὶ Λάσκο (τῆς 1ης ἐπιστολῆς), Γιώργη Τσῶλη (τῆς 3ης ἐπιστολῆς),
Κώστα Κώνστα (τῆς 6ης ἐπιστολῆς).

2. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κώστας Κουρούδης («Παράδοση καὶ νεωτερικότητα στὸν Ν. Γ.
Πεντζίκη: Ἀπὸ τὸ 3ο Μάτι ὡς τὸν Κοχλῖα», *Ἰνδικτος*, τεύχ. 18 (Μάιος 2004), Ἀφιέρωμα
Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, σελ. 191): «Ἡ πληθωρική προσωπικότητα τοῦ Πεντζίκη προ-
σέλκυσε λογοτέχνες δημιουργώντας ἔτσι τὸν κύκλο τοῦ «Φαρμακείου Πεντζίκη» κάνοντάς
τον γνωστὸ ἀκόμη καὶ στὴν Ἀθήνα. Ἦδη, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30, θαμῶνες τοῦ
φαρμακείου ἦσαν συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ *Μακεδονικὲς Ἡμέρες*. Ὁ Πεντζίκης μὲ τὴ βα-
θειὰ του γνώση στὰ λογοτεχνικὰ ρεύματα καὶ ἐξελίξεις τῆς Εὐρώπης καθοδήγησε ὅσους δὲν
εἶχαν ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν ξένη λογοτεχνία καὶ τὴ βυζαντινὴ γραμματεία».

ρή. Στην πρώτη σελίδα του (ψηλά, αριστερά) «έντυπα» τὰ ἀρχικά τοῦ ἐπιστολογράφου: Ν.Γ.Π. (ἀνισούψῃ, τυπωμένα με μπλε μελάνη τυπογραφίας).]

[φ. 1α]

Θεσσαλονίκη, 8 XII '47

Ἀγαπητέ μου Ἀλέκο,

Σοῦ γράφω με στυλό καὶ σὲ καλὸ χαρτί.

- 5 Προκοπή; Βέβαια. Ἡ ὑπόθεση τοῦ φαρμακείου βαίνει ικανοποιη-
 τικά γιὰ τὶς περιορισμένες ἀνάγκες μου. Ἐκαμα καινούργια φορε-
 σιά. Γύρισα καὶ μιὰ τοῦ Νταβή τὰ μέσα ἔξω, ταιριγιάζοντάς την
 στὰ μέτρα μου. Πῆρα καὶ με τὸ δελτίο διανομῆς ἱματισμοῦ, ὡς λο-
 γοτέχνης, ὕψασμα, κι' ἔραφα ἕναν κοιτωνίτη. Ἐκαμα κι' ἕνα ξευ-
 γάρι καινούργια παπούτσια. Δὲν εἶμαι πιά στὴν ἀνάγκη νὰ κάμω
 10 τράκες, ὅπως τὸν καιρὸ ποῦσουν ἐδῶ καὶ τόσες φορές με ὑποχρέ-
 ωσες. Ἀλλά, νὰ σοῦ πῶ, τὸ χούι μ' ἀπόμεινε καὶ πάντα κατὶ γλύ-
 φω ἀπὸ τοὺς φίλους. Ἐτσι π.χ. ἀπὸ ἕναν φίλο τοῦ Νίκου τοῦ Σα-
 χίνη εἰσπράττω εβδομαδιαίως ἀνὰ 10.000 ἔναντι ἐνὸς πίνακος ποῦ
 τοῦδωκα γιὰ 150.000 Δρχ. Παρίστανε ὁ πίνακας τὴν Καμάρα.
 15 Ἄλλον ἕναν πίνακα πούλησα σ'ἕναν διερμηνέα τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ
 Ο.Η.Ε. ποῦταν ἐδῶ τὸν Σεπτέμβριο, ὅπως καὶ 5 σχέδιά μου σ'
 αὐτὸν καὶ σ' ἕναν ἄλλον ὁμοίῳ του ποῦ τᾶρεσαν πολὺ. Ἐπίσης στυ-
 λογράφος καὶ φακελόχαρτα εἶναι δῶρα τοῦ Σαχινουδιοῦ καὶ τοῦ
 φίλου του Λάσκου γιὰ τὴ γιορτὴ μου. Ἐγὼ ἀνταπέδωσα στὸ Νίκο
 20 τὸ δῶρο του μ' ἕνα σχέδιο ποῦ ἔκατσα καὶ τοῦκαμα καὶ ὁ Κιτσό-
 πουλος τὸ βρῆκε || γεμᾶτο αἴσθημα. Πιστεύω νὰ παίρνεις ταχτικά
 τὸν «Κοχλία» μας. Στὸ τελευταῖο <τεῦχος> ὁ Γιώργης εἶχε τὸ δι-
 ῆγημα «Τὸ παιδί καὶ τὸ Μάτι» ποῦ τοῦ τὸ εἰκονογράφησα. Κά-
 νω πολὺ παρὰ τὸν τελευταῖο καιρὸ μαζί του. Τὶς Κυριακὲς πη-
 25 γαίνουμε στὸ ἀγρόκτημα καὶ βλέπουμε τὴ Χρυσούλα. Ἐρχεται κι'
 ἕνας Ἀγγλος τοῦ ἐδῶ Ἰνστιτούτου. Συζητήσεις καὶ κουβέντες. Ἄν
 παρακολουθεῖς τὰ γραφόμενά μου στὸ περιοδικό, θὰ διεπίστωσες,
 πιστεύω, πόσο καθάρισε τὸ ὕφος μου κι' ἔγινε σαφές. Ἐλπίζω νὰ
 ὁλοκληρώσω ἔτσι τὸ μυθιστόρημά μου. Οἱ ἀντιλήψεις μου τώρα
 30 βλέπουν τὴν ψυχὴ ἀθάνατη. Παραδέχομαι κι' ἕναν ἄλλο κόσμο.
 Πρᾶγμα ποῦ με βοηθᾷ στὸ ξεκαθάρισμα τῶν ὧσων ζῶ ἐδῶ.

Ἄν εἴσουν στὴ γιορτὴ μου θὰ διασκεδάζεις με πολλὰ. Ἰδίως με
 ὅσα συμβαίνουν εἰς βάρος τοῦ Βαρβιτσιώτη, ποῦ ἀκόμα ὁ ἀθεόφο-
 ρος δὲ λέει νὰ παντρεφεῖ.

- 35 Πάντως ἡ ἑλληνίχ σου, ἡ ἀπουσία σου ἀπὸ τὴν πόλη μας δὲ

μπορῶ νὰ πῶ ὅτι δὲ μᾶς γίνεται αἰσθητή. Συχνὰ σὲ θυμόμαστε. Καὶ οἱ εὐχές σου γιὰ τὴν ὀνομαστικὴ μου γιορτὴ μὲ χαροποίησαν σφόδρα. Ἀπὸ τῶρα δέξου ἀπὸ μέρος μου τὶς θερμότερές μου εὐχές καὶ προσήσεις γιὰ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὶς ἄλλες μεγάλες γιορτὲς τοῦ χρόνου.

*Μὲ ἀγάπη, σὲ ἀσπάζομαι
Νίκος Γαβριὴλ Πεντζίκης.*

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Στίχ. 8: *κοιτωνίτης*, ὁ = «χιτών» (βλ. Στεφάνου Α. Κουμανούδη, *Συναγωγή Νέων Λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*. Προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ. Ἑκδοτικὴ Ἑρμῆς ΕΠΕ, Ἀθήνα 1980 [Νεοελληνικὰ Μελετήματα, 4], στὴ λέξη), εἶδος ἐπεन्दύτη, νυχτικό, πιτζάμα (βλ. Δ. Β. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθῆναι 1956, στὴ λέξη).

Στίχ. 12-13: ...τοῦ Νίκου τοῦ *Σαχίνη*... Τοῦ ζωγράφου καὶ καθηγητῆ τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1924-1989).

Στίχ. 20-21: ...Ὁ *Κιτσόπουλος*... Ὁ πεζογράφος Γιώργος Κιτσόπουλος (1919-1996). Τὸ διήγημά του «Τὸ παιδί καὶ τὸ μάτι» πρωτοδημοσιεύτηκε στὸν *Κοχλία* τῆς Θεσσαλονίκης (τεύχ. 21, Δεκ. 1947, σελ. 129-132)· βλ. Στυλιανῆς Παντελιᾶ, «Ὁ *Κοχλίας* (1945-1948). (Εὐρετήρια)», *Νέα Πορεία*, τεύχ. 474-476/207 (Αὐγ.-Ὀκτ. 1994), σελ. 182. Συνδιευθυντὲς τοῦ *Κοχλίας* (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Γ. Κιτσόπουλο) ἦταν καὶ ὁ μνημονευόμενος στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Πεντζίκη (βλ. παρακάτω) Δευτέρης Κονιόρδος καὶ ὁ Γιάννης Σβορώνος (1919-1987). Τὸ παραπάνω διήγημα τοῦ Κιτσόπουλου ἀναδημοσιεύτηκε στὸ βιβλίο του: *Ἐκλογή. 19 διηγήματα*. Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 80-95. Γιὰ τὸν Κιτσόπουλο βλ. καὶ ἐπιστολὴ Ε', στίχ. 130.

Στίχ. 24-25: *Τὶς Κυριακὲς πηγαίνουμε στὸ ἀγρόκτημα καὶ βλέπουμε τὴ Χρυσούλα*. Χρυσούλα (Ἀργυριάδου), ἀδελφὴ τοῦ Πεντζίκη· ἡ ποιήτρια μὲ τὸ ψευδώνυμο Ζωὴ Καρέλλη (1901-1998), ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1982 κ. ἐξ.). Ὁ σύζυγός της [Θεόδωρος Ἀργυριάδης] διετέλεσε ἐπὶ πολλὰ χρόνια διευθυντῆς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργικῆς Σχολῆς στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ ζεῦγος κατοίκησε στὸ προβλεπόμενο ἐκεῖ ἐνδιαίτημα. Ἡ Χρυσούλα μνημονεύεται καὶ στὴν ἐπιστολὴ Δ', στίχ. 40.

Στίχ. 26: ...τοῦ ἐδῶ *Ἰνστιτούτου*. Προφανῶς τοῦ British Council τῆς Θεσσαλονίκης.

Στίχ. 33-34: ...τοῦ *Βαρβιτσιώτη*... Τοῦ ποιητῆ Τάκη Βαρβιτσιώτη (1916).

Β'

[Μονόφυλλο με πτυχώσεις (ὀριζόντια καὶ κάθετη). Χαρτί ὑπόλευκο (διαστάσεων 21,4 × 28,4 ἐκ.), γραμμένο καὶ στίς δύο ὄψεις του, μελάνη μπλέ, γραφή ἔντονη· μελανώματα καὶ στίς δύο σελίδες τοῦ χαρτιοῦ καὶ τρυπημένο.]

[Φ.1α]

Ἀθήνα, 15 Μαρτίου 1948

Ἀγαπητέ μου Ἀλέκο,

Ἐχαρήκαμε ἀμφότεροι τὸ γράμμα σου.

Μὲ τὴ γυναῖκα μου νομίζω ὅτι θὰ συνεννοηθεῖς καλὰ καὶ πλή-
 5 ρως. Νοιώθει πολὺ τὴ φύση κι' ἀγαπᾷ νὰ κάνει ἐκδρομές. Ἦταν
 εἰς τὸν ὀρειβατικὸ Ἀθηνῶν. Στὴ Θεσσαλονίκη ὡς ἀρραβωνια-
 σμένοι καὶ μετὰ τὸ γάμο τριγυρίσαμε τὰ πλησιόχωρα. Ὅλες τὶς
 γνωστὲς γραφικὲς θέσεις στίς κοίτες τῶν χειμάρρων ποὺ κατέρχο-
 νται ἐκ τῶν πέριξ λόφων. Συχνὰ μάλιστα νομίζω ὅτι βοήκαμε κά-
 10 ποιες μεριὲς εἴτε ξεχωρίσαμε αἰσθαντικὲς λεπτομέρειες ἀπροσδό-
 κητες κι' ἐντελῶς πιστεύω ἀπρόσχετες, δηλαδὴ ποὺ δὲν τὶς εἶδε μ'
 ἐνδιαφέρον ἄλλο μάτι, σ' αὐτὸν τὸν κόσμον καὶ τὸ περιβάλλον τῆς
 προσφιλοῦς μας μητέρας Θεσσαλονίκης. Θᾶταν γιὰ μένα μιὰ χαρὰ
 νὰ μοιράζουμαι μαζί σου τὰ συναισθήματά μου ἀπ' ὅλους αὐτοὺς
 15 τοὺς περιπάτους. Τὴν περασμένη Δευτέρα ἐδῶ, συλλογιόμουν νὰ
 σοῦ γράψω πηγαίνοντας στὸν Ἀη-Γιάννη τὸν Καρέα, μικρὸ βυζα-
 ντινὸ ἐκκλησάκι στὴν θέση τοῦ ἀρχαίου λατομείου μαρμάρων, στὸν
 Ὑμηττό. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γραφικότητα τοῦ μνημείου, ἀπ' ὅπου κι'
 ὅλας ἀπολαμβάνεις μιὰ μοναδικὴ ἀποψη τῆς Ἀκροπόλεως, θᾶπρε-
 20 πε νὰ σοῦ κάνω λόγο καὶ γιὰ τὴν τριγύρω βλάστηση, ποὺ καθὼς
 ἦταν μιὰ μέρα θερμὴ ἀνάδινε μιὰ μυρωδιά || ποὺ προκαλοῦσε κα-
 ρηβαρία. Νομίζω ὅτι τὸ ἄρωμα τὸ κυρίαρχο ὀφείλονταν κυρίως
 στίς πυκνὲς τοῦφες ἐνὸς εἶδους χαρακτηριστικοῦ τῆς Νότιας Ἑλλά-
 25 δος, εὐφορβίας, ποὺ ἐκκρίνει γάλα καὶ οἱ μίσχοι του εἶναι σὰν σῶ-
 ματα φειδιῶν ὅταν πέφτουν τὰ φύλλα. Ἐπλησίασα καὶ ἐξήτασα
 τὴν ταξιανθία σὲ πολλὰς ρίζες. Κυρίως δὲν πρέπει νὰ παραλείψω
 νὰ σοῦ ἀναφέρω γιὰ τὸ[v] ἔντονο κίτρινο πῶχει τὸ πράσινο αὐτοῦ
 τοῦ φυτοῦ, εἶναι κάτι τὸ ἐξίσου χαρακτηριστικὸ τουλάχιστον μὲ τὸ
 30 ἄρωμά του. Γενικὰ δὲν εἶναι σχεδὸν μορφὴ τῆς αἰσθησης ποὺ νὰ μὴ
 τὴν ἐπηρεάζει ἔντονα αὐτὴ ἡ βλαστικὴ μορφὴ τῶν γυμνῶν βράχων
 τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Οἱ ὑποδιαίρεσεις τῆς ταξιανθίας εἶναι σὰν
 τὰ μαθηματικὰ τῆς μουσικῆς. Μουσικὴ σὰν τὸ μέτρομα τῶν κυμά-

[Φ. 1β]

- των που ὁ ἥχος τοῦ φλοίσβου στήν ἄμμο ἢ στίς ξέρες, ὅπου ἀφρίζει
 35 στὰ ἐρείπια τῶν βράχων, μᾶς τὸ κάνει αἰσθητό, μαζὺ μὲ τὸν ἄνε-
 μο π' ἀνέμίζει τὸ ροῦχο μας, τὸν κόρφο, ποὺ μᾶς παίρνει τὸ καπέλ-
 λο ἢ καμπυλώνει βαθειὰ τὸ αἰεθαλὲς πεῦκο, στὸ ἀκρωτήριο, στήν
 ἀκτὴ τοῦ Σαρωνικοῦ κατὰ τὴ Βούλα καὶ τὸ Καβούρι, ὅπου εἶμονν
 ἐχτές, ἢ τὸν Ἀη Κοσμᾶ ποῦμασταν τὴν Τρίτη, τὴν ἀρχαία Κωλιά-
 40 δα Ἀκρα, ὅπου ἐξώκειλαν πολλὰ ἀπὸ τὰ καράβια τοῦ Ξέρξη φεύ-
 γοντας μετὰ τὴ Σαλαμίνα. Ἐλπίζω ὅτι ὁμοίαν κατατρόπωσην τε-
 λικῶς θάχουν καὶ οἱ σήμερον ἐνάντιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κι' ἔτσι συ-
 ντόμως ἴσως, ἐλπίζω, θᾶναι ὁ τόπος μας κατάλληλος γιὰ κάθε και-
 νούργια προκοπή. Μὴν ἀπελπίζεσαι. Καὶ νὰ σκέφτεσαι καὶ ναῦχε-
 45 σαι κάθε στιγμή νᾶρθῇ ἡ κατάλληλη περίσταση νὰ γυρίσεις, γιὰ νὰ
 προκόψεις ἐδῶ κοντά μας, μὲ ἀγάπη, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης.

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Στίχ. 21-22: καρηβαρία, ἡ = τὸ βάρος στὸ κεφάλι, ὁ πονοκέφαλος, ἡ ζάλη.

Στίχ. 24: εὐφορβία, ἡ = ἀκανθῶδες φυτὸ ποὺ ἐκκρίνει γαλακτώδη χυλό.

Στίχ. 26 καὶ 31: ταξιανθία, ἡ = ἡ διάταξη τῶν ἀνθέων στὸν βλαστὸ τοῦ φυ-
 τοῦ.

Στίχ. 41: ...οἱ σήμερον ἐνάντιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ... Ἡ ἐπιστολὴ γράφε-
 ται στίς 15 Μαρτίου 1948. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ συγγραφέας ὑπαινίσσεται τὸν
 Ἐμφύλιό τῆς τριετίας 1946-1949 ποὺ δίχασε τοὺς Ἕλληνες, μὲ τὰ γνωστὰ ἀπο-
 τελέσματα, οἰκτρὰ καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρές. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ Ε', στίχ. 10-11.

Γ'

[Τετρασέλιδο χαρτί ἀλλήλογραφίας (δίφυλλο) μὲ μία ὀριζόντια πτύχωση.
 Διαστάσεις 13,8×18, 4 ἐκ. Χρῶμα χαρτιοῦ κυανὸ, γραφὴ ἔντονη.]

[Φ. 1α]

Θεσσαλονίκη, 16 Ἰουλίου 1948

Ἀγαπητέ μου Ἀλέκο,

Ἔλαβα τὸ καλὸ σου γράμμα ἀπὸ ἡμέρες. Λογάριασα νὰ σοῦ
 ἀπαντήσω τελειώνοντας κάτι γραψίματα ποῦχα. Ἀρχισα τώρα νὰ
 5 μὴν κατεβαίνω στὴ δουλειά, παρὰ τὸ ἀπόγεμα. Τὸ πρῶτ' τὸ περνῶ
 στήν κάμαρὴ μου γράφοντας ἢ μελετώντας. Προσπαθῶ νὰ τακτο-

ποιήσω σ' ένα γενικό ἀρχεῖο τὸ ὕλικό πῶχω μαζεμένο, σημειώσεις καὶ ἀναμνηστικά. Ἀλλοίμονο, μὲ πόση πικρία διαπιστώνω τὴν ἔκταση πὺν κατέχει μέσα σ' ὅλα αὐτὰ ὁ καϋμένος ὁ Γιώργης ὁ

10 Τσίλλης, πὺν τόσο τὸν ἐθαύμαζες κάποτε κι' ἤθελες νὰ τοῦ μοιάξεις. Σ' εὐχόμυαι νὰ ὑπερβεῖς κατὰ πολὺ τὰ φτωχὰ του χρονᾶκια.

[φ. 1β] Πέθανε 33 χρονῶν. || Ἀπάνω ἀκριβῶς στὴν κρίση πὺν περνᾷ τότε ὁ ἄντρας, ὑποχρεωμένος ἢ νὰ σπάσει τὴ μοναξιά του καὶ νὰ διαφύγει ἢ νὰ τελειώσει, ὅπως στὴν περίπτωσις ὁ Τσίλλης, μὲ τὴν ἐξάντληση τῆς ἐφηβείας.

15

Οὐσιαστικά καὶ οἱ ἀνησυχίες, πὺν μοῦ διηγίεσαι στὸ γράμμα σου, αὐτοῦ πρέπει νάχουν τὴν ἀπαρχή τους. Στὴν σύγκρουση μὲ τὸν ἐξωτερικό κόσμο τῆς ἐγκεντρικῆς ἐφηβικῆς ἀπομόνωσης. Σύγκρουση δηλαδὴ τῶν δύο κόσμων. Τοῦ κόσμου πὺν νοιώθουμε ὑποκειμενικά καὶ τοῦ ἄλλου πὺν ἐπιβάλλεται ἀντικειμενικά. Οἱ

20 σχετικὲς ψυχικὲς ἀναστατώσεις ἀπασχόλησαν ἀκρετὰ καὶ τὴ λογοτεχνία μέχρι τὸ 1914. Τὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τοῦ «Fin de siècle». Αὐτὸ τὸ ψυχικὸ κλίμα δημιουργεῖται μέσα σὲ μιὰ σχετικὴ ἀπὸ ἐξωτερικοὺς περισπασμοὺς || ἄνεση. Ἀλλοίως εἶναι ἀδύνατο

[φ. 2α] νὰ τὰ προσέξει κανεὶς. Εἶναι ἓνας ψυχικὸς διχασμός, πὺν ἔρχεται σὰν ὑπερῶριμος καρπὸς τοῦ πολιτισμοῦ. Θὰ σοῦ σύσταινα νὰ διάβαζες σχετικά τοῦ Ἰταλοῦ μυθιστοριογράφου Α. Fogazzaro τὸ βιβλίο «Le mystère du Poète». Ἐπίσης συγγραφεῖς σὰν τὸν Αὐστριακὸ Hugo von Hoffmanstal. (Χτὲς ἀκριβῶς διάβασα μερικὲς σελίδες του χαρακτηριστικὲς, ὅπου λέει πὼς εἶδε πίνακες τοῦ Βὰν Γκόγκ).

30 Ἀκόμα νομίζω ὅτι μέσα στὸ ἴδιο κλίμα πρέπει νὰ ἐνηώσει κανένας τὸν Προύστ, ὅσο κι' ἂν ἡ ἀναζήτησή του ἀσφαλῶς πάει νὰ γκρεμίσει τὰ δριὰ του καὶ τὰ τείχη. Πολλὰ ποιήματα τοῦ δικοῦ μας Καβάφη δείχνουν κάτι ἀνάλογο. Ἀλλὰ μιὰ καὶ βρῖσκεσαι

35 στὴν Ἀγγλία, πιστεύω πὼς δὲν ἔχεις τίποτε σχετικῶς καλύτερο νὰ ἀναγνώσεις ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Ἀμερικανοῦ, πὺν πολιτογραφήθηκε Βρεττανός, Henry James. Διάβασα στὰ γαλλικὰ τὸ μυθιστόρημά του: «Un portrait || de Femme» καὶ μοῦκαμε ἀρίστην ἐντύπωση. Εἶναι ὅ,τι καλύτερο, ἀπὸ μιὰ πλευρὰ, ἔδωκε τὸ κλείσιμο μέ-

[φ. 2β] 40 σα στὰ ἰδεαλιστικὰ σχήματα τῆς οὐμανιστικῆς μας παράδοσης καὶ ἀγωγῆς. Προσωπικὰ ἡ ζωὴ μου μαρτυρεῖ μιὰ εἰσβολὴ καὶ ληλασία σ' ἓναν κόσμο πὺν ἀναπτύχθηκε μὲ ἀνάλογη προδιάθεσις. Στὴν τελευταία μου δουλειά, ἓνα κείμενό μου πὺν φέρει τὸν τίτλο «Ἡ μητέρα Θεσσαλονίκη, προοίμιο» καὶ δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ

45 «Ὁ Αἰώνας μας», νομίζω ὅτι φαίνεται καθαρὰ ἡ γνώμη μου περὶ τοῦ πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσορροπήσει, ἐν ὀνόματι τίνος, ὕστερα

ἀπὸ μιὰ τέτοια καταστροφή, ἀνάμεσα σὲ ἐρείπια. Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχνᾶμε ὅτι βαπτιστήκαμε Χριστιανοὶ καὶ μάλιστα Ὁρθόδοξοι. Αὐτὸς εἶναι ἕνας λόγος πὺν οἱ κρυμμένες ρίζες του βρίσκονται βα-
50 θιά μέσα μας καὶ μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴν σωτηρία ὑπο-
μονὴ καὶ ἀντοχή.

Αὐτὰ φιλῶτε καὶ τελειώνω, ἐλπίζοντας κάπως νὰ σ' εὐχα-
ριστήσω μὲ τὸ γράμμα μου, τὸ ἴδιο ὅπως χάρηκα μὲ τὸ δικό σου.

Φιλικά

Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Στίχ. 9-10: ...ὁ Γιώργης ὁ Τσίλλης... Στὴ Θεσσαλονίκη ὑπάρχουν σήμερα δύο οἰκογένειες μὲ τὸ ἐπώνυμο αὐτό (Τσίλλης ἢ Τσίλης), ἀλλὰ σὲ τηλεφωνικὸ ἐρώτημά μου ἂν γνωρίζουν κάτι γιὰ τὸν μνημονευόμενον στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Πεντζίκη ἀπάντησαν ἀρνητικά.

Στίχ. 27: ...A. Fogazzaro... Ὁ Ἰταλὸς μυθιστοριογράφος καὶ ποιητὴς Antonio Fogazzaro (1842-1911). Ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Mondadori (Μιλάνο), μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Piero Nardi, ἐξέδωσε τὰ ἔργα του σὲ 13 τόμους. Τὸ μυθιστόρημά του *Il mistero del poeta* (Galli editore, Milano 1888) διάβασε, προφανῶς, ὁ Πεντζίκης σὲ μία ἀπὸ τίς ὑπάρχουσες γαλλικὲς μεταφράσεις: *Le mystère du poète*. Traduit de l'italien avec autorisation de l'auteur par A.M.Glades. Éd. par Payot (1893) καὶ *Le mystère du poète*. Éd. par Perrin (1908).

Στίχ. 29: ...Hugo von Hoffmanstal. Ὁ Αὐστριακὸς συγγραφέας (1874-1929).

Στίχ. 30-31: ...Bàn Γκόγκ. Ὁ Ὁλλανδὸς ζωγράφος Vincent Willem van Gogh (1853-1890).

Στίχ. 32-33: ...Προύστ, ὅσο κι' ἂν ἡ ἀναζήτησή του... Ὁ Γάλλος συγγραφέας (1871-1922), γνωστότερος γιὰ τὸ μνημειώδες ἔργο του *À la recherche du temps perdu* («Ἀναζητώντας τὸν χαμένο χρόνον»), 1913-1927, τὸ ὁποῖο ὑπαινίσσεται ὁ Πεντζίκης στὸ συγκεκριμένο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς του.

Στίχ. 37: Henry James [1843-1916]. Ὁ Ἀμερικανο-Βρεττανὸς συγγραφέας πολλῶν γνωστῶν πεζογραφικῶν ἔργων καὶ σημαντικῶν κριτικῶν δοκιμίων. Ὁ τίτλος τοῦ μυθιστορήματος *Un portrait de Femme* εἶναι ἀπόδοση τοῦ ἀγγλικοῦ *The Portrait of a Lady* (1881). Γιὰ τὸν James βλ. καὶ παρακάτω, ἐπιστολὴ Ε', στίχ. 157.

Στίχ. 43-45: ...ἕνα κείμενό μου πὺν φέρει τὸν τίτλο «Ἡ μητέρα Θεσσαλο-

νίκη, προοίμιο» και δημοσιεύεται στο περιοδικό «Ο Αιώνας μας»...: Τὸ «Προοίμιο» τοῦ Πεντζίκη πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Ὁ Αἰώνας μας, Περίοδος Β', Ἀθήνα, Ἰούλ. 1948, σελ. 140-141 (βλ. Σοφίας Σκοπετέα, Βιβλιογραφία Ν. Γ. Πεντζίκη (1935-1970). Ἐκδόσεις καὶ δημοσιεύσεις, «Ερμῆς», Ἀθήνα 1971, σελ. 43, ἀριθ. 144). Στὴν ὁλοκληρωμένη ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Μητέρα Θεσσαλονίκη, Ἐκδόσεις «Κέδρος», [Ἀθήνα 1970], τὸ ἴδιο κείμενο καταλαμβάνει τὶς σελίδες 105-141 (βλ. Σ. Σκοπετέα, ὁ.π., σελ. 24, ἀριθ. 11). Βλ. καὶ ἐπιστολὴ Δ', στίχ. 50-53, καὶ Ε', στίχ. 116-118.

Δ'

[Ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν προηγούμενη ἐπιστολή: Τετρασέλιδο χαρτὶ ἀλληλογραφίας (δίφυλλο) μὲ μία ὀριζόντια πτύχωση. Διαστάσεις 13,8×18 ἐκ. Χρῶμα χαρτιοῦ κυανό, γραφὴ ἔντονη.]

[φ.1α]

Θεσσαλονίκη, 7 Σεπτεμβρίου 1948

Ἀγαπητέ μου Ἀλέκο,

Παρ' ὅλη τὴν χαρὰ πὸν μοῦδωκε τὸ ὥραϊο σου γράμμα, δὲν τὰ κατάφερα νὰ σοῦ ἀπαντήσω τόσον καιρό.

5 Στὸ μπρούντζινο σαντάρι, ἀπάνω στὸ τραπέζι μου, μέσα στὴν κάμαρή μου, ἀκουμποῦσε ὅλες αὐτὲς τὶς μέρες ὁ φάκελος τῆς ἐπιστολῆς σου.

10 Τὸ ζήτημα δὲν ἦταν ὅτι θᾶπρεπε νὰ φήσω γιὰ λίγο μιὰν ἀπασχολήσῃ μου, ἀλλὰ ὁ τρόπος πὸν θὰ κατόρθωνα δίχως ρῆγμα καὶ πτώση, ἔκπτωση τῶν στιγμῶν τῆς ζωῆς πὸν δέχεται ἡ συνείδησή μου, νὰ ὀμιλήσω μαζί σου καὶ γιὰ σένα, δίχως νὰ παρατήσω τὸν κόσμο μου. Ἐπρεπε δηλαδὴ νὰ καταφέρω νὰ σὲ ζήσω σὰ νᾶσαι παρών, ἐδῶ πὸν εἶμαι σκυμμένος ἀπάνω στὰ χαρτιά μου, δίχως ἡ παρουσία σου ὁλόκληρη νὰ μοῦναι ἐνοχλητικὴ καὶ νὰ μὲ διασπᾷ.

[φ. 1β] 15

|| Ζήτημα δηλαδὴ πὸν ἀπαιτεῖ ἓνα χρονικὸ καταστάλαγμα.

Ἄλλοτε, ὅταν δεχόμουν μιὰν ἐπιστολή, ἀνήσυχος μὲ τὴν παρεμβολὴ τοῦ ἄλλου μέσα στὴ μοναξιά μου, ἢ δὲν θ' ἀπαντοῦσα διόλου, πράγμα πὸν συνέβαινε σπάνια, γιὰτὶ ἡ ὑπερηφάνειά μου τὸ θεωροῦσε ταπεινωτικὸ, ἢ ἔσπευδα ν' ἀπαντήσω ἀμέσως γιὰ νὰ
20 τὸν ἀπομακρύνω τὸν κίνδυνο, καθὼς μοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐννοήσω ὁποιοδήποτε εἶδος συμβίωσης τοῦ μοναχικοῦ ἑαυτοῦ μου.

Ἀλλὰ νά, τώρα, ὅτι κατόρθωσε τὴν στενάχωρη αὐτὴ κάμαρη

ή γυναίκα μου να την εδύνει κάνοντάς την δικιά της, χωρίς να πά-
ψει νάναι και δική μου.

- 25 Μέσα λοιπόν σ' έναν τέτοιο χώρο, όπου δεν είμαι, δεν βρί-
σκουμαι αποκλειστικά μόνον εγώ, τὰ γράμματα μπορούν να περι-
μένουν τὸ<ν> καιρὸ πὸν ἀρμόζει ὅπως καρπὸς ἀπὸ τάνθη,
καὶ τὴν στιγμή, τὴν καλὴ στιγμή τοῦ ἄλλου.

[φ. 2α]

- 30 || Ἀπὸ χτές, τελειώνοντας κάτι πὸν ζωγράφισα, ἐννοίωσα τὴν
χαρὰ ὅτι θὰ μπορούσα νὰ κουβεντιάσω μαζί σου.

- Καταλάβαινα ὅτι πολλὰ ἀπ' αὐτὰ πὸν σκάρωσα, τὰ ποικίλα
ζωγραφήματα μὲ μολύβια χρωματιστὰ θὰ σ' εὐχαριστοῦσαν. Ὅχι
ἀπλῶς γιατί θ' ἀναγνώριζες τὸν Λευκὸ Πύργο ἢ τὰλλα τοπία, τὰ
περισσότερα ἐντυπώσεις ἢ μνήμες ἐντυπώσεων τῶν ἐκδρομῶν πὸν
35 κάναμε μὲ τὴ Νίκη, ἀλλὰ γιατί ἀκόμα θὰ σοῦδινε κέφι, ἴσως, τὸ
κίτρινο ψάθινὸ της καπέλλο, ὅπως τὸ ταιριάζω πάνω ἀπὸ τὸ πρό-
σωπὸ της, ὁ τρόπος πὸν σημαδεύω τὰ κύματα τῆς οἰκείας καὶ ἀγα-
πητῆς μᾶς θάλασσας, οἱ γραμμὲς ἐνὸς κότερου, τοῦ κότερου πὸν
κατόρθωσαν μὲ τὶς οἰκονομίες τους νὰ σκαρώσουν τὰ ἀνήγνια μου

- 40 τῆς Χρυσούλας, ἢ κι' αὐτὸ ἀκόμα τὸ ταίριαγμα τῶν ἐτερόκλη-
των ἀντικειμένων ἀπάνω στὸ γραφεῖο μου, γιατί ξέρω πόσο εἶσαι
εὐπαθὴς καὶ εὐσυνγκίνητος στὸ ὥραϊο, εὐαίσθητος. Ἀκόμα ὑποθέ-
τω, μὲ κάποια ὑπερηφάνεια, ὅτι βλέποντας ὅ,τι θᾶχα νὰ σοῦ δείξω
ἂν εἶσουν ἐδῶ, δὲ θᾶνοιθες τόσο τὸν κλονισμό, πὸν εἶναι φυσικὸ

[φ. 2β]

- 45 || νὰ σοῦ προκάλεσε τὸ τόσο ἀπρόβλεπτο σβύσιμο μιᾶς τόσο εὐγε-
νικῆς καὶ καλῆς ὑπάρξεως, πὸν γνώριζες κι' ἐκτιμοῦσες, ἐννοῶ τὴν
Κυρία Ζάννα, πὸν ὑποθέτω νᾶμαθες τὸν ξαφνικὸ θάνατό της ἀπὸ
ἐμβολή. Ἐπὶ ἡμέρες ἐδῶ μιλοῦσε γι' αὐτὴν ὁ κόσμος, ξεχνώντας
τὶς βαρεῖες ἀπὸ πάθη καὶ μίση σκληρὲς ἐπικαιρότητες.

- 50 Ἔχω, βέβαια, πάντα κατὰ νοῦν νὰ σοῦ στείλω τὸ κείμενό μου,
πὸν δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ «Ὁ Αἰώνας μας», περὶ Θεσσαλο-
νίκης, εὐθὺς πὸν θὰ δημοσιευεῖ καὶ ἡ τελευταία συνέχεια, γιὰ νὰ
τὸ δεῖς ὁλόκληρο. Ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαια τὸ ἴδιο πρᾶγμα ὅπως ἂν
εἶσουν ἐδῶ καὶ μιλούσαμε.

- 55 Θᾶταν πολὺ ν' ἀπαιτήσω νὰ μὲ νοιώσεις τόσο θερμά, ξεχνώ-
ντας καὶ τὶς στεναχώριες σου.

Ἀπὸ μακριὰ δὲν μπορῶ παρὰ νὰ σοῦ στείλω γραπτῶς τὸ θερ-
μὸ μου ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ ζωὴ σου.

Μὲ ἀγάπη

Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Στίχ. 5: *σαντάνι, τὸ = καντηλέρι, κεροδόχι* (βλ. Πέτρου Βλαστοῦ, *Συνώνυμα καὶ συγγενικά. Τέχνες καὶ σύνεργα*, Τυπογραφεῖο «Εστία», Ἀθήνα 1931, σελ. 97). Ἡ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὰ τουρκικά: *şamdan* = κηροπήγιο (βλ. Faruk Tuncay – Λεωνίδα Καρατζῆ, *Türkçe Yunanca Sözlük / Τουρκοελληνικὸ Λεξικό*, Ἀθήνα 2000 [Κέντρο Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν καὶ Πολιτισμοῦ], σελ. 685).

Στίχ. 39-40: *...τὰ ἀνήψια μου τῆς Χρυσούλας...* Πρόκειται γιὰ τοὺς γιουὺς τῆς Χρυσούλας Ἀργυριάδου, Γαβριὴλ καὶ Κωστάκη (πληροφορία τοῦ καθηγητῆ κ. Καμπίτογλου). Βλ. καὶ ἐπιστολὴ Α', στίχ. 25, καὶ ἐπιστολὴ Ζ', στίχ. 16-17.

Στίχ. 46-47: *...ἐννοῶ τὴν Κυρία Ζάννα...* Πρόκειται γιὰ τὴν Σοφία Ζάννα, τὸ γένος Νεγρεπόντη ἀπὸ τὴν Τεργέστη, σύζυγο τοῦ Κώστα Ζάννα (ἀδελφοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου). Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὸν καθηγητῆ κ. Καμπίτογλου.

Στίχ. 50-53: *...Ἐχω, βέβαια, πάντα κατὰ νοῦν νὰ σοῦ στείλω τὸ κείμενό μου, πὺν δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ «Ὁ Αἰώνας μας», περὶ Θεσσαλονίκης, εὐθὺς πὺν θὰ δημοσιευτεῖ καὶ ἡ τελευταία συνέχεια, γιὰ νὰ τὸ δεῖς δλόκληρο.* Τὸ ἔργο τοῦ Πεντζίκη *Ἡ μητέρα Θεσσαλονίκη*, πρὶν ἐκδοθεῖ αὐτοτελῶς σὲ βιβλίο (βλ. παραπάνω, ἐπιστολὴ Γ', σχόλια στοὺς στίχους 43-45), δημοσιεύτηκε σὲ τέσσερις συνέχειες στὸ περιοδικὸ *Ὁ Αἰώνας μας* (βλ. Σ. Σκοπετέα, *δ.π.*, σελ. 43, ἀριθμοὶ 144-147): [1], Περίοδος Β', Ἰούλ. 1948, σελ. 140-141, τὸ «Προοίμιο, [2], Αὐγ. 1948, σελ. 173-175, [3], Νοέμβρ. 1948, σελ. 276-277, καὶ [4], Περίοδος Γ', Ἰαν. 1949, σελ. 19-21. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ Ε', στίχ. 116-118.

Ε'

[Τρία ὑποκίτρινα φύλλα χαρτιοῦ γραφῆς, μεγάλου σχήματος (21,5×28,5 ἐκ.), μὲ ρίγες καὶ μὲ ὀριζόντιες καὶ κάθετες πτυχώσεις. Μελάνη καστανόχρωμη, σχεδὸν ζωηρή.]

[φ. 1α]

Θεσσαλονίκη, 26 Νοεμβρίου 1948

Ἀγαπητέ μου Ἀλέκο,

Τὸ γράμμα σου ἔλαβα σήμερα σὲ πολὺν κατάλληλη στιγμή. Κάνει κρύο. «Ἡλιος μὲ δόντια», κατὰ τὸ λεγόμενο. Φυσᾷ παγωμένος Βαρδάρης. Ψὲς βράδυ στὸ ἐστιατόριο «Ἡ ὥραία Χαλκιδική», ὅπου συνήθως δειπνοῦμε ἡ γυναίκα μου καὶ ἐγώ, ἀποχωρῶντας ἀπὸ τὸ φαρμακεῖο, ἐνοίωσα μιὰ τρυφεράδα κι' ἓνα ἡμέρωμα, ἀπὸ

τὰ σπάνια στὸν χαρακτήρα μου, πὸν ὅμως τὸ ἀγαθοποιό τους πέ-
 ρασμα ἀπὸ τῇ συνείδησή μου μὲ γεμίζει εὐγνωμοσύνη.

- 10 Ὅταν ἡ γυναίκα μου ἀνέφερε γιὰ τοὺς φαντάρους μας, πὸν
 θὰ ταλαιπωροῦνται ἀπὸ τὸν σκληρὸ χειμῶνα στὰ βουνά, τῆς εἶπα
 ὅτι δὲ μοῦ πῆγαινε διόλου, στὴ διάθεση πὸν βρισκόμουν νὰ συλ-
 λογιστῶ φοβερὰ πράγματα. Ἡ κουβέντα μας περιστράφηκε γύρω
 ἀπὸ τὰ φαγητά. Εἴμασταν περισσότερο σπάταλοι, ἀπ' ὅ,τι συνή-
 15 θως, στὸ ψεινό μας δεῖπνο. Τῆς ἐξήγησα πόσο μὲ ικανοποιούσε
 πὸν τὴν ἔβλεπα νὰ τρώει λαγὸ στυφάδο, γιατί ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν
 ἀποφασίζω νὰ δοκιμάσω, κατανικώντας τὴν ιδιοτροπία μου στὸ
 διαιτολόγιο, ὡς τόσο νοιώθω μιὰ ικανοποίηση μὲ τὸ σερβίρισμα
 στὸ τραπέζι μας κυνηγιῶ. Εἶναι κάτι εὐγενικό. Συνεχίσαμε σχο-
 20 λιάζοντας τὸν χαρακτήρα τῶν διαφόρων ἐδεσμάτων. Ἡ ὄρνιθα
 βόηκαμε ὅτι χαρακτηρίζει τὸν εὖπορο νοικοκύρη τῆς μεσαίας τά-
 ξεώς μας. Ὁ κοῦρκος τὴν ἐπίσημη γιορτὴ τῶν ἰδίων ἀνθρώπων.
 Ἡ Νίκη ἀνέφερε τότε ὅτι ὁ ἄρρωστος μας πρωθυπουργὸς ἔφαγε,
 κατὰ τίς ἐφημερίδες, πέρδικα. Θυμηθήκαμε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ με-
 25 νοῦ τοῦ περιφήμου γένυματος πὸν εἶχε παραθέσει προπολεμικὰ στὸ
 βασιλικὸ ξεῦρος τῆς Ἀγγλίας ὁ πρόεδρος τῆς γαλλικῆς Δημοκρα-
 τίας, κατὰ τὸ ἐπίσημο ταξίδι τους στὸ Παρίσι. Ὅλη αὐτὴ ἡ συ-
 ζήτηση, πὸν μᾶς ἔκανε νὰ νοιώθουμε πλουσιώτερο καὶ ἀπολαυ-
 στικώτερο τὸ καλὸ φαγητό μας, κατέληξε τέλος μὲ τὴν ἀναπόλη-
 30 ση τῆς ἱπποτικῆς μορφῆς τοῦ Τρισιάνου ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα, πὸν
 καθὼς εἶναι || γνωστὸ ἀπὸ <τὸν> τρόπο πὸν μοιράζει τὰ κομμά-
 τια τοῦ ζαρκadioῦ, πὸν σκότωσε, στοὺς διαφόρους συνδαιτημόνες,
 ἀναγνωρίζεται ἀπ' αὐτοὺς ἡ βασιλικὴ του καταγωγή!

[φ. 1β]

- Ἀπ' ἀφορμὴ τὸν Τρισιάνο μπορῶ νὰ σὲ πληροφορήσω, ὅτι
 35 τὸ ἀντίτυπο τοῦ μυθιστορήματος τῆς μαγικῆς ἀγάπης του μὲ τὴν
 Ἰζόλδη, μυστηριωδῶς περιήλθε πάλι στὰ χέρια μου. Δὲν πιστεύω
 ὅτι θὰ μὲ διατάξεις τώρα πιά νὰ τὸ ἐπιστρέψω στὴν ἀδελφή σου.

- Εἶχα καιρὸ νὰ δῶ τὴν Ἡρὼ καὶ τὴν εἶδα τὴν ἐπομένη τῆς
 ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου πὸν πῆγα μὲ τὴ Νίκη στὸ γαλλικὸ
 40 Λύκειο, ὅπου ἓνας νεαρὸς Βέλγος βυζαντινολόγος, μαθητὴς τοῦ
 Γκρεγκουάρ, ὁμίλησε μὲ θέμα τὴ ζωὴ καὶ τὰ θαύματα τοῦ μεγά-
 λου μας Πολιούχου. Ἦταν μαζὺ μὲ τὸν ἄντρα της δυὸ σειρὲς πιὸ
 μπροστὰ ἀπὸ μᾶς.

- Στὴν ἐπιστολή σου, πὸν μὲ τὸν ὕψος της μοῦ ζέστανε τὴν ἡμε-
 45 ρη καὶ πολιτισμένη διάθεση ποῦνοιωθα γιὰ ἀργόσχολο κουβεντο-
 λόγημα, ὅπου ἀνταλλάσσονται τὰ πιὸ ἀσήμαντα ἢ ἀδιάφορα γεγο-
 νότα καὶ πράγματα τῆς ζωῆς, ὡς πληροφορίες, ἀνάμεσα σὲ πρό-

σωπα οἰκεῖα καὶ φιλικῶς διατιθεμένα, μοῦ ζητᾷς νὰ σοῦ γράφω γιὰ τὰ ἐγκαίρια τοῦ ἀνεγερθέντος ναοῦ τοῦ Μάρτυρος θαυματουργοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου.

- Ἡ τελετὴ τῆς μεταφορᾶς τῶν λειψάνων (δηλαδὴ τοῦ φιαλιδίου μὲ τὸ αἷμα τοῦ Μάρτυρος, ποῦχε βρεθεῖ εἰς τὴν σταυρόσχημο κρύπτη κάτω ἀπὸ τὴν ἁγία τράπεζα τοῦ εὐκτηρίου οἴκου καὶ κατόπι μετακομισθὲν φυλασσόντανε στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν) ἦταν μιὰ ζωντανὴ βυζαντινὴ ἀνάμνηση, μὲ τὴν πνοὴ τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας ποὺ τὸ αἶσθημά της ζεῖ πάντοτε μέσα μας. Ἀπὸ τὸ Λευκὸ Πύργο, ποὺ στὴν ἀποβάθρα του οἱ ἐπίσημοι τῆς πόλεως, μὲ τὸν ναυτικὸς τοῦ ἀντιτορπικικοῦ ποὺ μετέφερε τὰ λείψανα, παρέδωσαν εἰς τὸν γέροντα μητροπολίτη μας Γεννάδιο τὸ ἱερὸ φιαλίδιο μέσα σὲ ἀσημοποικίλη κειμηλιοθήκη, || ἴσαμε τὸ ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Ἀχειροποιήτου, τὸ ἀπόγευμα τῆς παραμονῆς τῆς ἐπετείου, παρήλασαν μικρὰ ἀποσπάσματα τῶν πολεμικῶν μας δυνάμεων, ναυτικό, πεζικό, ἀεροπορία, ὅλα τὰ σχολεῖα μὲ τὶς σημαῖες τους, ἡ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία, τὸ Πανεπιστήμιο, δηλαδὴ οἱ φοιτητὲς ποὺ προηγοῦντο μαζὺ μὲ τὶς λοιπὲς ὁργανώσεις τῆς νεολαίας (πρόσκοποι, ὁδηγίνες κ.τ.λ.), ἐνῶ οἱ καθηγητὲς καὶ οἱ συγκλητικοὶ τοῦ Πανεπιστημίου, μὲ τὶς ἀλυσίδες ἀπάνω στὰ μαῦρα ροῦχα τους, καὶ ὅλοι οἱ ἐπίσημοι καὶ οἱ ἀρχεῖς, ἔποντο. Στὴ μέση, μὲ τὰ ποικιλόχρωμα βαρύντιμα ἄμφια, παρήλαυνε ὁ κληρὸς σὲ διπλὸ στίχο, σὰν κινούμενη σειρὰ ἀνθέων τοῦ πνευματικοῦ κήπου τῆς Ἐκκλησίας. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς διάκους ποὺ κρατοῦσαν θυμιατερά, ἔπονταν κατὰ σειρὰ οἱ ἱερεῖς, οἱ ἀρχιμανδρίτες, οἱ ἡγούμενοι μονῶν, καὶ δεκαεπτὰ δεσποτάδες, ἐπίσκοποι, μητροπολίτες, νυμφευμένοι τὶς πόλεις πάσης Μακεδονίας. Ὅλοι, κατὰ τὸ ἔθος, συμβολίζαν τὴν ἀνάλωση τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ θεία καὶ ἐπουράνια, κράταγαν στὸ χέρι ἀναμμένο γλωμὸ κερί. Τελευταῖος, κορυφαῖος στὸν ὅμιλο τὸν ἐκκλησιαστικόν, ἐρχόταν, ἐποχούμενος, ἀκολουθοῦσε, ὁ τῆς μητέρας πόλης Θεσσαλονίκης ὁ Νυμφίος, στὴν ἐδράβεια τῶν κάτισχνων γεροντικῶν του χερῶν ὑψώνοντας τὸ τιμαλφὲς γλωσσόκομον, σὲ θέα καὶ ὄψη τοῦ πλήθους, ποὺ τρεῖς φορὲς ἔκανε τὸ σταυρὸ του μετανοώντας γιὰ τ' ἀνθρώπινα ἁμαρτήματά του.

- Τὴ σεμνὴ αὐτὴ πομπή, σταθμεύοντας σ' ἓνα πεζοδρόμιο οἱ δνὸ μας, μέσα στὸ πλῆθος, παρακολογήσαμε. Τὴν ἐπαύριο, βέλαια, μέσα στὸ Ναό, ὅπου ἐτελέσθη ἐνδόξως, μὲ 100 ψαλτάδες, ἡ λειτουργία, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ παρίσταμαι, λόγῳ τῆς ἀνεπισημον ιδιότητός μου. Ἀργὰ τὸ ἀπόγεμα τῆς ἐορτῆς ἐπισκέφθηκα μὲ

τῇ γυναίκα μου τὸν καθιερωθέντα καὶ ἁγιασθέντα πάλιν χώρο τῶν
 ἐρεπίων πὺν ἐστεγάσθησαν καὶ ἔγιναν ἐκ νέου οἶκος σεβάσμιος
 90 τοῦ πνεύματος, τοῦ ζωηροῦ αἰσθήματος τῆς θρησκείας. Ἐθανμά-
 [φ. 2β] σαμε || μὲ ὅλη μας τὴν ψυχὴ τὸ πολλαπλό, πολύπλοκο, ὅση ἡ πο-
 λυμορφία τοῦ πληθους τῶν πιστῶν πὺν θέλει ν' ἀγκαλιάσει στοὺς
 κόλπους του, τειχίζοντάς το ἀπὸ κάθε ἐπιδρομὴ κακοῦ, οἰκοδόμη-
 μα. Εἶναι τόσα τὰ δημιουργούμενα ἐπίπεδα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν
 95 ἐπιφανειῶν, ὥστε ὁμολογούμενως ἀφήνεσαι, ἐγκαταλείπεις καὶ
 ξεχνᾷς πᾶσαν ἀντίρρηση ἐπὶ τῆς νεωτερικῆς ἀνιστορήσεως τοῦ πα-
 λαιοῦ. Σοῦ φτάνει καὶ μόνο ὅτι κάπως σαφῶς μπορεῖς νὰ διακρί-
 νεις τί ἦταν αὐτὴ ἡ μεγάλη κιβωτὸς τῆς σωτηρίας τῶν πιστῶν
 Θεσσαλονικέων.

100 Θυμᾶσαι τὰ ἐρεῖπια καὶ τὶς ἀπαρχές τῆς ἀνιστορήσεως. Συ-
 μπλήρωσε μὲ τὴ φαντασίᾳ σου. Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐργασιῶν
 τοῦ κτισίματος ἀνευρέθησαν δύο νέα ψηφιδωτὰ τοῦ ἁγίου καὶ ἐπι-
 γραφὴ κτητορικὴ ἀρχαία τῶν αὐτοκρατόρων μας καὶ νωπογραφία
 τοῦ Ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτου. Νὰ δοῦμε τώρα πῶς καὶ ἀπὸ
 105 ποιοὺς θὰ συμπληρωθεῖ ὁ διάκοσμος ὁ ζωγραφικὸς τῶν γυνῶν
 τοίχων καὶ τὰ ἄλλα ἐπιπλά καὶ πόρτες καὶ κουφώματα τοῦ Ναοῦ.
 Ὅπως κι ἂν γίνῃ ὁμως, τὸ ἔργο διατηρεῖ καὶ <θὰ> διατηρήσει τὸν
 μεγάλο του πνευματικὸ συμβολισμό.

Ἄν μακρογύρησα ὑπὲρ τὸ δέον ἐπὶ τοῦ θέματος, βγαίνοντας
 110 κάπως ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς φιλικῆς διάθεσης συνομιλίας, πὺν μοῦ
 ἐξῆψε ἡ ἐπιστολὴ σου, φθάνοντας κατάλληλα μέσα στὴ χειμωνιά-
 τικὴ μου περισυλλογὴ, στὴν κάμαρῇ μου, πιστεύω νὰ μὲ συγχω-
 ρήσεις, γνωρίζοντας τὸ πάθος μου γιὰ τὴν πόλιν μας καὶ τὴ θρη-
 σκευτικὴ της παράδοση.

115 Πιὸ ξεκαθαρισμένα τὰ αἰσθήματά μου αὐτὰ θὰ μποροῦσες νὰ
 τὰ διαβάσεις στὸ κείμενό μου πὺν σὲ συνέχειες δημοσιεύεται στὸ
 περιοδικὸ «Ὁ Αἰώνας μας», μὲ τὸν τίτλο «Ἡ μητέρα Θεσσαλονί-
 κη». Ἀφοῦ τέλειωσα τὸ κείμενο αὐτό, ἔγραψα, τοὺς μῆνες πὺν με-
 σολάβησαν ἴσαμε σήμερα, μιὰ σειρὰ διηγήματα, μᾶλλον σαφεῇ καὶ
 120 κλασσικὰ οὕτως εἰπεῖν.

[φ. 3α] || Σ' ἄλλα ἀπὸ τὰ διηγήματα αὐτὰ δίνω εἰκόνες τῆς πόλης μας
 καὶ τῶν πέριξ. Μερικὰ ἄλλα εἶναι ψυχογραφήματα. Ἀναλύσεις τῶν
 σχέσεών μου μὲ τοὺς ἄλλους, μὲ τὸν ἄλλο. Ἐπίσης πολλὰ πρω-
 ῖνὰ ἐργασίας μου στὸ σπύτι τὰ πέρασα ζωγραφίζοντας. Πολλὰ ἀπ'
 125 αὐτὰ τὰ ζωγραφήματα τὰ κορνιζάρισα.

Ἀκριβῶς σήμερα τὸ πρωτ, πὺν δὲν εἶχα διάθεση νὰ ἐργαστῶ
 σοβαρά, ἔβαλα καρφάκια στοὺς τοίχους τῆς μεγάλης μας σάλας

καὶ κρέμασα ἀρκετὰ ἀπ' αὐτά. Δείχνουν ἔμορφα. Ἔνα ἀπ' αὐτά, τὸν Ἅγιο Ἀρχάγγελο Γαβριήλ, τὸν προορίζω γιὰ τὴν ἀδελφή τοῦ
 130 Κιτσόπουλου, τὴν Κική, δηλαδή Ἀγγελική. Τάλλα εἶναι ἀπόψεις τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Ἀρσακλί, τοῦ Πολύγυρου, τῆς Μηχανιώ-
 νας, τοῦ Χορτιάτη.

Θάθελα νὰ σοῦ ἔστειλα μερικὰ σχέδιά μου, νὰ τὰ διέθετες ἐκεῖ ἂν σοῦ ἦταν δυνατὸ κι' εὐκολο. Γράφει μου σχετικά. Ἐδῶ μό-
 135 νο μὴ κυρία λέει ὅτι θὰ μ' ἀγοράσει κανένα γιὰ 100 χιλιάδες. Ἡ Κλειὼ ποῦναι στὴν Ἀθήνα μοῦ ἀγόρασε τρία. Ἐπίσης γράφει μου ἂν θάθελες νὰ μοῦ μετάφραζες κάτι καὶ νὰ τῶδινες κάπου νὰ δημο-
 σιευτεῖ, ὥστε νᾶχα καὶ ἀπὸ τὸ γράψιμό μου κάποιο ἔσοδο. Ἀληθινὰ θὰ ἤθελα νὰ εἶχα κάποιο κοινὸ κι' ἐσὸ πὺν ξέρεις πόσο ἐδῶ βρι-
 140 σκόμαστε στερημένοι ἐπικοινωνίας μὲ τὸ περιβάλλον μας, πὺν μᾶς ἀρνιέται, ἂν μπορεῖς πρέπει νὰ μᾶς βοηθήσεις. Βέβαια φαντάζου-
 μαὶ τίς δυσκολίες, καὶ ἀντιλαμβάνουμαι ὅτι τὸ γεγονὸς ὅτι εἶσαι στὴν Ἀγγλία δὲ σημαίνει ὅτι ἔχεις καὶ τίς κατάλληλες γνωριμίες, ἢ τὴ διάθεση νὰ τίς κερδίσεις. Πάντως κύτταξε καὶ γράφει μου. Μὴ
 145 μ' ἀφήνεις μόνο νὰ χαίρουμαι τὴ ζωὴ σου, μὲ τίς ἐμβριθεῖς μελέ-
 τες στὰ μουσεῖα. Ἡ Νίκη, πὺν ἔχει μελετήσει ἀρχαιολογία, ἄμα θὰ τῆς διαβάσω τὸ μεσημέρι τὸ μέρος πὺν ἀναφέρεις γιὰ τὸ British Museum, εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ σὲ ζηλέψει κάπως. Πάντως, σ' ἔνα
 [φ. 3β] μου τελευταῖο διήγημα, ὅπου περιγράφεται ἔνα || ὄνειρο, ἀναφέρε-
 150 ται κι' αὐτὸ τὸ μουσεῖο, τὸ τμήμα του τὸ αἰγυπτιολογικό.

Μὲ τοὺς θερμοὺς χαιρετισμοὺς ὅλου τοῦ κόσμου μας, ὅπου θὰ διαβιβάζω τὰ νέα σου, μὲ τίς προσήσεις τῆς γυναικας μου, μὲ πολλὴν ἀγάπη, σὲ ἀσπάζομαι Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης.

Υ.Γ. Ἔνα καλὸ βιβλίο πὺν μπορῶ νὰ σοῦ συστήσω, εἶναι
 155 αὐτὸ πὺν διαβάζω μεταφρασμένο γαλλικὰ ἀπὸ τ' ἀμερικάνικα, τοῦ Stewart-Edward White: Simba (ἢ White magic). Δὲν ἔχει τὸ κύ-
 ρος τοῦ James, ἀλλὰ ἀρκετὴ ζωντάνια καὶ πολλὲς πληροφορίες γιὰ τοὺς Μαύρους τῆς Ἀφρικῆς. Ἄν σ' ἐνδιαφέρει τὸ θέμα (μὴν ξεχνᾶς τὸ<ν> παραλληλισμὸ πὺν ἔκανε ὁ Λίβι<ν>γκστον ἀνάμεσα στοὺς
 160 πρωτόγονους τῆς Ἀφρικῆς καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες) φρόντισε νὰ δεῖς καὶ τὴν ταινία Bozambo, ποῦχε ξαναπαίχτει ὅταν εἴσουν μικρός, πρὶν γνωριστοῦμε, πρὶν ἔρθω σπίτι σας, καὶ τὴν ξανάδαμε φέτος. Ἐπίσης ἐνδιαφέρονσα ταινία «Ἡ διπλὴ ζωὴ» μὲ τὸν Ronald Collman πὺν παίζει μέρη τοῦ Ὁθέλλου.

Μὲ ἀγάπη: Idem Ν.Γ.Π.

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Στίχ. 10-11: ... για τούς φαντάρους μας, πού θά ταλαιπωρούνται ἀπὸ τὸν σκληρὸ χειμῶνα στὰ βουνά... Ὁ συγγραφέας τῆς ἐπιστολῆς ὑπονοεῖ ἐδῶ τοὺς πολεμιστὲς στὸν Ἐμφύλιο τοῦ 1946-1949 (βλ. καὶ παραπάνω, ἐπιστολὴ Β', στίχ. 40-41).

Στίχ. 23: ...ὁ ἄρρωστος μας πρωθυπουργός... Πρόκειται γιὰ τὸν Θεμι-στοκλῆ Σοφούλη (1860-1949), ὁ ὁποῖος διετέλεσε πρωθυπουργός ἀπὸ τὶς 7 Νο-εμβρίου τοῦ 1947 ἕως τὶς 24 Ἰουνίου τοῦ 1949 (ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του).

Στίχ. 25-26: ... στὸ βασιλικὸ ζεῦγος τῆς Ἀγγλίας... Βασιλιάς τῆς Ἀγγλί-ας ἀπὸ τὸ 1936 ὡς τὸ 1952 ἦταν ὁ Γεώργιος ὁ ΣΤ' (1895-1952) καὶ βασίλισ-σα ἡ Ἐλισάβετ.

Στίχ. 26-27: ... ὁ πρόεδρος τῆς γαλλικῆς Δημοκρατίας... Ἀπὸ τὸ 1947 ὡς τὸ 1954 πρόεδρος τῆς Γαλλίας ἦταν ὁ Jules-Vincent Auriol (1884-1966).

Στίχ. 34-36: *Τριστάνος καὶ Ἰζόλδη* (*Tristan und Isolde*). Πρόκειται γιὰ τὸ ἔμμετρο μυθιστόρημα (*Versroman*) τοῦ Gottfried von Strassburg *Tristan* (19548 στίχων), τὸ ὁποῖο λόγῳ τοῦ θανάτου τοῦ συγγραφέα τοῦ ἔμεινε ἀνολο-κλήρωτο (*Fragment*). Τὸ ἡμιτελὲς ἔργο πού κατέλιπε ὁ von Strassburg τὸ συ-νέχισαν καὶ τὸ δλοκλήρωσαν ὁ Ulrich von Türheim καὶ (ἀργότερα) ὁ Heinrich von Freiberg, χωρὶς, ὥστόσο, κανεὶς ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς συνεχιστὲς τοῦ ἔργου νὰ κατορθώσῃ νὰ προσεγγίσει τὸν μύθο μὲ τὴν ἴδια λογοτεχνικὴ εὐαισθησία, μὲ τὴν ὁποία τὸν προσέγγισε ὁ von Strassburg.— Ὁ Gottfried von Strassburg, λό-γιος ποιητῆς τῆς μεσογερμανικῆς περιόδου (ἔζησε κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 12ου καὶ τὶς πρῶτες δύο τοῦ 13ου αἰῶνα), ἀκμάζει γύρω στὰ 1210, ἔτος σύν-θεσης τοῦ ἔργου *Tristan und Isolde*. Λίγα πράγματα γνωρίζουμε γιὰ τὴ ζωὴ του. Θεωρεῖται βέβαιον ὅτι δὲν ἀνῆκε στὶς τάξεις τῶν εὐγενῶν ἢ τῶν ἱπποτῶν. Ἐλαβε, προφανῶς, μόρφωση κληρικῶν, ὑπηρέτησε σὲ ἀρχιεπισκοπικὴ αὐλὴ, καθὼς καὶ σὲ αὐλὲς διαφόρων εὐγενῶν.— Ἡ σκηνὴ μὲ τὸν «τεμαχισμό τοῦ ζαρκαδιοῦ», τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ Πεντζίκης, ἐντοπίζεται λίγο μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ μυθιστορημα-τος καὶ ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπιστολογράφος ἔχει ὑπόψιν τοῦ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ von Strassburg καὶ ὅχι κάποια ἄλλη ἀπὸ τὶς πολλὰς λογοτεχνικὰς ἐκδοχὰς τοῦ μύθου.— Τὸ ἔργο τοῦ von Strassburg εἶχε μεγάλη ἀπήχηση σὲ μεταγενέ-στερα ἔργα ἄλλων δημιουργῶν (ἐπεξεργασίες τοῦ ἰδίου μύθου). Μεταξὺ αὐτῶν καταγράφεται καὶ ἡ ὁμώνυμη ὄπερα τοῦ Richard Wagner (1859): γερμανικὸ λι-μπρέτο τοῦ ἰδίου, βασισμένο κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος στὴ μυθιστορία τοῦ von Strassburg.— Πολλὰς ἀπὸ τὶς παραπάνω πληροφορίες γιὰ τὸν von Strassburg καὶ τὸ ἔργο *Tristan und Isolde* ὀφείλω στὴν φίλη καθηγήτρια Εὐῆ Πετροπού-

λου, τοῦ Τμήματος Γερμανικῆς Γλώσσας καὶ Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὴν ὁποία καὶ ἀπὸ ἐδῶ εὐχαριστῶ θερμά.

Στίχ. 38: ...*Εἶχα καιρὸ νὰ δῶ τὴν Ἡρῶ*... Ἡρῶ εἶναι ἡ ἀδελφὴ τοῦ καθηγητῆ Ἀλ. Καμπίτογλου.

Στίχ. 39-40: ...*στὸ γαλλικὸ Λύκειο*... Τὸ μορφωτικὸ ἴδρυμα Lycée Français τῆς Θεσσαλονίκης.

Στίχ. 40-41: ...*μαθητῆς τοῦ Γκρεγκουὰρ*... Τοῦ Βέλγου βυζαντινολόγου Henri Grégoire (1881-1964).

Στίχ. 48-53: ...*μοῦ ζητᾷς νὰ σοῦ γράψω γιὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἀνεγερθέντος ναοῦ τοῦ Μάρτυρος θαυματούργου Ἀγίου Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου (...)* τοῦ εὐκτηρίου οἴκου... Ἡ μεγάλη πυρκαγιὰ στὴ Θεσσαλονίκη, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1917, εἶχε προκαλέσει ἐκτεταμένη καταστροφὴ καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Κατὰ τίς ἐργασίες καθαρισμοῦ καὶ σχεδιασμοῦ ἀναστήλωσης ποὺ ἄρχισαν τὸν ἴδιο χρόνο, ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ γενικοῦ ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ μετέπειτα καθηγητῆ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Γεωργίου Σωτηρίου (1881-1965), μετὰ τὴ συνεργασία τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἀριστοτέλη Ζάχου (1872-1939) καὶ τοῦ Γάλλου πολεοδόμου Ernest Hébrard (1875-1933), ἀνακαλύφθηκε στὸ σημεῖο ποὺ προσδιορίζει ὁ Πεντζίκης γυάλινο φιαλίδιο μετὰ ἔχνη τοῦ αἵματος τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Οἱ ἐργασίες ἀποκατάστασης τοῦ ναοῦ, μετὰ βάση τὸ σχέδιο τοῦ Ἀρ. Ζάχου, διήρκεσαν ἐπὶ πολλὰ χρόνια.

Στίχ. 59: ...*τὸν γέροντα μητροπολίτη μας Γεννάδιο*... Γεννάδιος (κατὰ κόσμον Γεώργιος Ἀλεξιάδης), μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1912 ὡς τὸ 1951 μετὰ πλούσια ἐκκλησιαστικὴ, ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση.

Στίχ. 80: ... *γλωσσόκομον*, τὸ = κιβώτιο, θήκη, νεκροθήκη, κουτί, πουγγί, «σωρὸς ξυλίνης λειψάνων» κατὰ τὸν Ἡσύχιο (βλ. Δ. Β. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, στὴ λέξη).

Στίχ. 103-104: ... *νωπογραφία τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου*. Ἡ ἐπωνυμία Στειριώτου ἀπὸ τὸ Στεῖρι(ον), χωριὸ τῆς ἐπαρχίας Λεβαδείας τοῦ Νομοῦ Βοιωτίας – ἔδρα Κοινότητος στὴν ὁποία ὑπάγεται καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ (τοῦ Στειριώτου).

Στίχ. 116-118: ... *στὸ κείμενό μου ποὺ σὲ συνέχειες δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ «Ὁ Αἰώνας μας»*, μετὰ τὸν τίτλο «*Ἡ μητέρα Θεσσαλονίκη*».... Βλ. καὶ παραπάνω, ἐπιστολὴ Γ', στίχ. 43-45, καὶ ἐπιστολὴ Δ', στίχ. 50-53.

Στίχ. 130: *Γιὰ τὸν Γ. Κιτσόπουλο* βλ. παραπάνω, ἐπιστολὴ Α', στίχ. 20-21.

Στίχ. 131: ...*Ἀρσακλὶ* (στὸ χειρόγραφο: *Ἀρσακλῆ*). Παλαιὰ ὀνομασία τοῦ σημερινοῦ Δήμου Πανοράματος τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης.

Στίχ. 156: ...*Stewart-Edward White*. Ἀμερικανὸς συγγραφέας σειρᾶς μυθιστορηματικῶν ἔργων καὶ συλλογῶν διηγημάτων (1873-1947).

Στίχ. 156-157: ...*τὸ κύρος τοῦ James*... *Γιὰ τὸν Henry James* βλ. παραπάνω, ἐπιστολὴ Γ', στίχ. 37.

Στίχ. 158-160: ... (μὴν ξεχνᾷς τὸν παραλληλισμὸ πὺν ἔκανε ὁ Αἰβινγκστον ἀνάμεσα στοὺς πρωτόγονους τῆς Ἀφρικῆς καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες)... Πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ Ἀγγλο ἑλληνιστὴ Richard Livingston (1880-1960).

Στίχ. 160-161: ... φρόντισε νὰ δεῖς καὶ τὴν ταινία Bozambo... Ἀμερικανικὸς τίτλος τῆς ἀσπρόμαυρης ἀγγλικῆς ταινίας Sanders of the River (1935) τοῦ Zoltan Korda.

Στίχ. 163: ...«Ἡ διπλὴ ζωὴ»... Ἡ ἀσπρόμαυρη ἀμερικανικὴ ταινία τοῦ George Cukor *A Double Life* (1947).

Σ'

[Ἐπίμηκες μονόφυλλο (διαστάσεων 20 × 29,8 ἐκ.) ἀποσπασμένο ἀπὸ λογιστικὸ βιβλίο. Φέρει πτυχώσεις (ὀριζοντίως καὶ καθέτως). Κάθε μία ἀπὸ τὶς δύο σελίδες φέρει ἑντυπες κάθετες γραμμές (χρώματος κόκκινου καὶ μπλέ). Τὰ διαστήματα πὺν ἀφήνουν μεταξύ τους οἱ κάθετες αὐτὲς γραμμὲς εἶναι ἄνισα. Στὴν πρώτη σελίδα (ἐπάνω δεξιά) εἶναι τυπωμένος μὲ ζωηρὰ μαῦρα στοιχεῖα ὁ ἀριθμὸς 246 καὶ στὴ δεύτερη (ἐπάνω ἀριστερά) ὁ ἀριθμὸς 247. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς εἶναι γραμμένο μὲ μολύβι καὶ καταλαμβάνει καὶ τὶς δύο σελίδες.]

[φ. 1α]

Θεσσαλονίκη, 16 Φεβρουαρίου 1944

Ἀγαπητὲ Στέλιο,

- Υποθέτω ὅτι θὰ μπορέσω νὰ σὲ κουβεντιάσω ἀπόψε. Εἶναι
 5 καιρὸς πὺν ὄχι μόνον δὲ μποροῦσα νὰ γράψω, μὰ οὔτε καὶ νὰ σκεφτῶ ἄλλο τίποτα ἐκτὸς ἀπὸνα ὀρισμένο ζήτημα, τὴ σχέση τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἄλλου. Ξέρεις πόσο, μὴ καὶ ἡ σκέψη μου συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ φυσιολογία τοῦ ὁργανισμοῦ μου, μοῦ εἶναι δύσκολο ἂν ὄχι ἀδύνατο στὴν κατάστασι πὺν κάθε φορὰ βρίσκεται τὸ πνεῦμα μου ν'
 10 ἀντιδράσω θεληματικά. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἐνὼ μέσα στοῦ πλαίσιον κάθε κατάστασις μπορεῖ νᾶμαι ἀκαταπόνητος σὲ θέλησι, καταντῶ δίχως καμμιὰ θέλησι. Σήμερα, λοιπόν, ἡ ἐξέλιξι τῆς ἰδίας μου τῆς σκέψης μὲ φέρνει στοῦ σημεῖο νὰ αἰσθανθῶ τὸν δυνατὸ τρόπο νὰ σοῦ γράψω.
- 15 Συλλογιέμαι ὅτι πρέπει νὰ γράψω καὶ στοῦ Στρατῆ, στοῦν Ἐλύτη πὺν μοῦστειλε τὸ βιβλίον του, στοῦ Σφακιανᾶκη πὺν δὲν ἔλαβα τὸ μυθιστόρημά του, στοῦν ἀνεψιό μου τὸν Γαβριήλ, ποῦναι στοῦ Μόναχο, στοῦν Κώστα Κώνστα ποῦναι στὴ Βιέννη. Θυμοῦμαι διάφορα πρόσωπα γνωστὰ μ' εὐχαρίστησι. Τὴν Μάρω καὶ τὸν Σα-
 20 ραντάρη καὶ τὸν Δρίβα, πὺν οἱ δύο τους εἶναι κάτω ἀπὸ τὰ χρώμα-

τα μαζί μὲ τὴν ἀδελφή του Ἀλκιβιάδῃ τοῦ Γιαννόπουλου, θυμᾶμαι τὸν ἴδιο καὶ τὸν Τατάκη, τὸν Λευτεράκη τὸν Κονιόρδο, τὰ δυὸ ἀδέσφρια πὺν τὸνα εἶναι μὲ στραβὸ στόμα. Χαιρετῶ ὅλον τὸν κόσμον πρόσχαρον. Τί μέγα εὐτύχημα πὺν ὑπάρχει ὁ κόσμος.

- 25 Ἐπιμένοντας, πρὶν ἀπὸ δυὸ χρόνια, σὲ συζητήσεις μου μὲ τὸν περιφρημο Ἀρτέμη, ἀλήθεια ἔχω περισσότερο ἀπὸ χρόνον νὰ λάβω εἰδήσεις του, φρόντισε νὰ τὸν συναντήσεις, θὰ σοῦ εἶναι ἄλλωστε ἀπαραίτητο καὶ ὠφέλιμο, στὴν καταπεπονημένη ψυχικὴ κατάσταση πὺν μαθαίνω ὅτι βρίσκεσαι, καὶ γράψε μου τὰ νέα του. Πιστεύω
- 30 νὰ ἐξακολουθεῖ τὴν ἱατρικὴ στὸ Πανεπιστήμιο, τί γίνονται τάχα ὁ ἀδελφός του καὶ ἡ ἀγαθή του μάνα. Μὲ τὸν Ἀρτέμη, λοιπόν, στὶς κουβέντες μας, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς γενικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς μας, τὶς βγαλμένες ἀπὸ τὸ<ν> ἐπιστημονικὸ, ἀντικειμενικὸ, φυσιοκρατικὸ καὶ φυσιοκεντρικὸ τρόπο ἔρηννας καὶ γνώσης,
- 35 ἐπέμενα πάντα, ἀναλύοντας τὸ ὑποστασιακὸ ἐγὼ, στὴν ἔννοια τοῦ διχασμοῦ. Μοῦ φαινόταν μάλιστα ἐσφαλμένη ἡ ἔκφραση τοῦ τριχασμοῦ πὺν μεταχειρίζονταν. Ἀπόψε μόνον μπόρεσα νὰ ἐννοήσω τὴν σημασίαν τῶν τριῶν προσώπων τῆς ὑπόστασης. Εἴμουν σ' ἓνα γνώριμο σπῆτι ὅπου ἔχουν ἀγοράσει καὶ τὸν πίνακά μου «Ὁ Γάμος».
- 40 Φεύγοντας μονάχος κατὰλαβα τὴν σημασίαν τοῦ ἐγὼ, ἐσύ, αὐτός, καὶ σκεφτήκα ἀμέσως ὅτι σὲ σένα εἰδικῶς μποροῦσα καὶ εἶχα κάτι νὰ πῶ. Περνῶ βέβαια κι' ἐγὼ σκοτοῦρες, ἀλλὰ θέλω νὰ σοῦ παραγγείλω πὺς πρέπει νᾶμεστε χαρούμενοι κι' αἰσιόδοξοι. Ἐπιστρέφοντας πεζός, στὰ σκοτεινά, μὲ φιλὴ βροχή, σκεπτόμουναι τὶς
- 45 ἀτομικὲς περιπέτειες, τὰ τυχερὰ καὶ τὴ λύτρωση, σὲ ἄλλες ἐποχὲς καὶ σήμερα. Χάνοντας τὴν πίστη σ' ἓναν ἀντικειμενικὸ Θεό, γίνονται ἀνυπόφορες, δύσκολες, ἀκατόρθωτες οἱ σχέσεις τοῦ ἐνὸς μὲ τὸν ἄλλο. Ἡ πληθώρα τῶν περιπτώσεων τῆς ὑπόστασης πὺν διατρέχει ὀγκουμένη ἡ συνείδηση κατὰ τὴ διαδρομὴ τοῦ μορφικοῦ βίου,
- 50 ὅπως εἶναι ἀδύνατον νὰ περιληφθοῦν στὸ ἐγὼ || μόνον, ἔτσι δὲν περιορίζονται οὔτε καὶ μέσα στὸ ἐσὺ τοῦ ἄλλου. Τὰ δυὸ πρόσωπα συναντιέονται μέσα σ' ἓνα τρίτο. Ὁ τελεσιδίκος καὶ λυτρωτικὸς γάμος τῶν ἱπποτικῶν χρόνων, ὅπου συναντιόνταν τὰ δυὸ πρόσωπα, δίχως οὔτε νὰ πεθαίνουν ἀμοιβαῖα οὔτε τὸ καθένα χώρνια, κατορθωνόταν, ἀπὸ τὴν ἠθικὴ πλευρά, χάρις στὴν παραδεδεγμένη κοινὴ
- 55 ὑπαρξὴ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο συσχετίσας τὴν ἔννοιαν τοῦ τριχασμοῦ, κατὰ τὸν Ἀρτέμη, μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ τρισυπόστατου τῆς Ἁγίας Τριάδος. Προχωρώντας μὲ ἀντικαταστάσεις τῶν ὑπερβατικῶν μὲ γῆινα, ταῦτίσα τὸ τρίτο πρόσωπον μὲ
- 60 τὸν κόσμον, τὴν κοινωνίαν, τοὺς ἀνθρώπους πὺν ξέρω. Ἀμέσως εἶδα

[φ. 1β]

- νά μετατρέπεται τὸ ἐπίπεδο τῶν ἠθικῶν ἀπαντήσεων γιὰ τὴν καθαρότητα, τὸ ἀναμάρτητο. Γιὰ τὸ ἄτομο ἡ λύση πρέπει νὰ ἐξαποσταλεῖ πάλι πέρα ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὅπου τὸ κοινὸ παραλαμβάνει καὶ κηδεύει τὸ σῶμα του. Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο οὐσιαστικὸ τέλος
- 65 σὲ κάθε βιβλίῳ ζωῆς, πὺν δὲν κατορθώνεται παρὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπίμονη καὶ πεισματῶδικη προσήλωση στὴ ζωὴ, γεμάτη θέληση γιὰ τοὺς ἀγῶνες τῆς καὶ τὶς δοκιμασίαις τῆς. Τὸ καθῆκον τοῦ ἀτόμου, ἂν εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας, ἐπιτρέπεται μόνο ὅταν εἶναι γιὰ ὄφελος καὶ τοῦ τρίτου προσώπου συνυφασμένα πρὸς τὸ δεύτε-
- 70 ρο, ὅπου ἀποτεινόμεσθε. Τὸ δεύτερο πρόσωπο πὺν συναναστροφόμεσθε, ἀγαποῦμε καὶ ὀμιλοῦμε, σχηματίζοντάς το ἀπ' ὅσες πληροφορίες μᾶς παρέχουν οἱ αἰσθήσεις, τὸ δεύτερο πρόσωπο πὺν εἶναι ἀπαραίτητο στὸ ἐγὼ γιὰ ν' ἀναπνυχτεῖ ἔξω ἀπὸ τὴ μοναξιά του, τὸ δεύτερο πρόσωπο δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι τέρμα καὶ σκοπὸς στὴν πορεία
- 75 τῆς ὑπαρξῆς, παρὰ σὲ συνάφεια μὲ τὸ τρίτο πρόσωπο. Δὲν σημαίνει ἂν ἄμεσα ὁ Θεὸς ἦ τὸ κοινὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων, πὺν ἀντιπροσωπεύουν τὸ τρίτο πρόσωπο τῆς ὑπόστασης, δὲν ὑποπίπτουν στὸν αἰσθηματικὸ μας κόσμο. Τὸ ἐγὼ δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ χαρούμενα καὶ λυτρωτικὰ μὲ τὸ ἐσὺ παρὰ ἐπὶ παρονσία καὶ μέσα στὸ
- 80 αὐτό. Συνάπτοντας μιὰ σχέση δὲν πρέπει ποτὲ νὰ στοχοῦμε τὴν δουλειά μας πρὸς τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων, ἀκόμα κι' ἂν πρέπει νὰ περπατήσουμε ἀντίθετα πρὸς κάθε αἰσθητὴ ἀλήθεια καὶ πρὸς τὶς ἀσφαλεῖς ἱκανοποιήσεις πὺν μᾶς δίνει. Μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ ψέματα, σχετικὰ μ' ὅ,τι ξέρουμε κι' ὅ,τι μαθαίνουμε προχωρώντας ἔτσι. Οἱ θέσεις τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἐσὺ δὲν εἶναι σταθερές, ὀρίζονται καὶ ἐπαληθεύονται μόνο μὲ τὸ αὐτό. Δύσκολα ὁμως σήμε-
- 85 ρα ἀποφασίζει κανένας στὸν βίῳ του νὰ κάνει σφάλμα λογικὸ καὶ νὰ πεῖ ψέματα σχετικὰ μὲ ὅ,τι ξέρεи καὶ νοιώθει, τὴν ὥρα πὺν ἀπὸστεῖ πρὸς τὶς παλιὰς μαρτυρίες γιὰ τὸ 3ο πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.
- 90 Στὸν τελευταῖο πίνακα μὲ τὸν τίτλο «Ἡ Ὁμορφία», πὺν ζωγράφησα, καθαρότερα παρὰ στοὺς 8 προηγούμενους, προσπαθῶ νὰ δῶ τὰ σύγχρονα μὲ τὸ φῶς τῆς δυνατῆς προγονικῆς μας κληρονομιάς τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸ Βυζάντιο.

Τελειώνω καὶ σ' εὐχομαι ὑγεία καὶ χαρά, δικός σου Νίκος.

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Στίχ. 2: Ἀγαπητὲ Στέλιο. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπόμενη (Ζ') ἐπιστολὴ τοῦ Πεντζίκη, ἡ παρούσα ἀπευθύνεται (στὶς 16 Φεβρ. 1944) στὸν φίλο του πε-

ζογράφο Στέλιο Ξεφλούδα (1902-1984), που χρονολογικά είναι ο πρώτος και ίσως ο τυπικότερος στην Ελλάδα εκπρόσωπος του «έσωτερικού μονολόγου», που διαμορφώθηκε κατά την ελληνική «έκδοχή» του κυρίως στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου: τυπικότεροι εκπρόσωποι: Στ. Ξεφλούδας, Άλκ. Γιαννόπουλος, Γιώργος Δέλιος (1897-1980)· εν μέρει: Ν.Γ.Πεντζίκης. Ο Ξεφλούδας υπήρξε και διευθυντής του περιοδικού *Μακεδονικές Ημέρες* κατά τὰ ἔτη Γ' και Δ', 1935-1936 (βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, *Λογοτεχνικά περιοδικὰ Θεσσαλονίκης (1889-1954) Εἰσαγωγή-βιβλιογραφία-καταγραφή-προσωπογραφία*. Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 55-56). Στην επόμενη, λοιπόν ἐπιστολή, που είναι γραμμένη τρεῖς μέρες ἀργότερα ἀπὸ τὴν παρούσα, δηλαδή στὶς 19 Φεβρ. 1944, ὁ Πεντζίκης γράφει στὸν ἄλλο ὁμότεχνό του, τὸν Στρατῆ Δούκα (1895-1983): *Τὴν Τετάρτη βράδυ (...)* ἔκατσα κι' ἔγραφα στὸν Ξεφλούδα (στίχ. 2-3). Ἡ Τετάρτη εἶναι ἡ 16η Φεβρ. 1944, ἡμερομηνία γραφῆς τῆς Σ' ἐπιστολῆς, ὅπου, συναφῶς, διαβάζουμε: *Συλλογιέμαι ὅτι πρέπει νὰ γράψω καὶ στὸ Στρατῆ, στὸν Ἐλύτη...* (στίχ. 14-15), γεγονός που συμβαίνει τρεῖς μέρες ἀργότερα (δηλαδή στὶς 19 Φεβρ. 1944).

Στίχ. 14-15: ... στὸν Ἐλύτη πὺ μοῦστειλε τὸ βιβλίό του... Ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης (1911-1996) τὸ 1943 ἐκδίδει τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Ἥλιος ὁ πρῶτος*. Αὐτὸ τὸ βιβλίο πρέπει νὰ ἔστειλε ὁ ποιητὴς στὸν Πεντζίκη.

Στίχ. 15-16: ... στὸ Σφακιανῆ πὺ δὲν ἔλαβα τὸ μυθιστόρημά του... Ὁ Γιάννης Γ. Σφακιανῆς (1903-1987), ὁ ὁποῖος τὸ 1943 κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο του *Ἀγνὴ Πολυλᾶ*.

Στίχ. 16-17: ...στὸν ἀνεψιό μου τὸν Γαβριήλ, πὺναι στὸ Μόναχο... Ὁ Γαβριήλ εἶναι ὁ πρῶτος γιὸς τῆς Χρυσούλας Ἀργυριάδου. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ Δ', στίχ. 39-40 (καὶ τὰ «Σχόλια καὶ πληροφορίες» πὺ ἀναφέρονται στοὺς στίχους αὐτοὺς (39-40) τῆς Δ' ἐπιστολῆς).

Στίχ. 18: ... *Τὴν Μάρω*... Πρόκειται γιὰ τὴν Εἰμαρμένη Γεωργαλᾶ (ἀθηναικῆς οἰκογένειας), πὺ κατοίκησε γιὰ ἓνα διάστημα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ συμμετεῖχε στὶς φιλολογικὲς συναντήσεις τοῦ «Φαρμακείου Πεντζίκη». Τὴν τυχὸν εἰκαζόμενη σχέση μὲ τὴν ὁμώνυμη ἥρωίδα τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Τάσου Ἀθανασιάδου *Οἱ Πανθεοὶ* (τόμ. Α' -Γ1/Γ2, 1948-1968) ἀποκλείει ἡ κυρία Μαρία Τάσου Ἀθανασιάδου.

Στίχ. 18-19: ... τὸν Σαραντάρη... Ὁ ποιητὴς Γιώργος Σαραντάρης (1908-1941).

Στίχ. 19: ... καὶ τὸν Δρίβα... Ὁ ποιητὴς Ἀναστάσιος Δρίβας (1899-1942).

Στίχ. 20: ... τοῦ Ἀλκιβιάδου τοῦ Γιαννόπουλου... Ὁ πεζογράφος Ἀλκιβιάδης Γιαννόπουλος (1895-1981) ἦταν γιὸς τοῦ λογίου ἐμπόρου Ἀγησίου Γιαννόπουλου-Ἡπειρώτη (1857-1897) καὶ ἀνῆκε στὴν ὁμάδα τῶν πεζογράφων τοῦ «έσωτερικού μονολόγου» (βλ. καὶ παραπάνω, σχόλια στὸν στίχο 2 τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς).

Στίχ. 21: ... τὸν Τατάκη ... Ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας (1958-1969) στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Βασίλειος Ν. Τατάκης (1896-1986).

Στίχ. 21: ... τὸν Λευτεράκη τὸν Κονιόρδο... Ὁ Λευτέρης Κονιόρδος ὑπῆρξε ἀργότερα (1945-1948) συνδιευθυντὴς τοῦ Κολλῆα (βλ. καὶ ἐπιστολὴ Α', στίχ. 22).

Στίχ. 24-30: ... σὲ συζητήσεις μου μὲ τὸν περίφημο Ἀρτέμη... Πιστεύω νὰ ἐξακολουθεῖ τὴν ἱατρικὴ στὸ Πανεπιστήμιο, τί γίνονται τάχα ὁ ἀδελφός του καὶ ἡ ἀγαθὴ του μάνα... Πρέπει γιὰ τὸν μετέπειτα γιατρὸ Ἀρτέμη Ἀρτεμιάδην (1911-1997), γιὰ τοῦ ἐπίσης γιατροῦ Κυριάκου Ἀρτεμιάδην καὶ ἀδελφὸ τοῦ σημερινοῦ καθηγητῆ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Νικολάου Ἀρτεμιάδην (1917) —ὑπονοούμενου στὸ κείμενο—, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴν ἐδῶ, διότι μὲ βοήθησε στὴν ταύτιση τοῦ χωρὶς ἐπώνυμο Ἀρτέμη τῆς ἐπιστολῆς.

Ζ'

[Επίμηκες ὑποκίτρινο χαρτί, διαστάσεων 19,7 × 29,5 ἐκ., μὲ πτυχώσεις (ὀρίζοντιὰ καὶ κάθετη). Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς καταλαμβάνει τὴν πρώτη σελίδα καὶ εἶναι γραμμένο μὲ μολύβι.]

[φ. 1α]

Ἀγαπημένε μου ΣΤΡΑΤΗ,

- Τὴν Τετάρτη βράδυ, ἐπιστρέφοντας ἀπ' ἓνα φιλικὸ σπίτι, ἔκατσα κ' ἔγραφα στὸν Ξεφλούδα. Σκέφτηκα νὰ γράψω καὶ σὲ
- 5 σένα ἀλλὰ κουρασμένος (ἢ μᾶλλον πὺδ σωστὰ ἀποφεύγοντας νὰ κουραστώ) τὸ ἄφηκα γιὰ τὴν ἐπομένη. Τὴν ἐπομένη πῆγα συντροφιά στὸν κινηματογράφο. Ἐπιστρέφοντας σπίτι σκεφτόμουν νὰ σοῦ γράψω γιὰ τὸ πόσο νοιώθει κανεὶς ν' ἀγαπᾷ ὅταν ἀδικεῖ. Χτές, πηγαίνοντας σὲ φιλικὴ συγκέντρωση ποῦμουν καλεσμένος, ἀναπολῶ-
- 10 ντας τοὺς δεσμοὺς πὺδ μᾶς συνέδεσαν, ἔλεγα πόσο σοῦ στάθηκα ἄδικος. Ἄδικος ἐντελῶς μὲ τὴν ἀντίθετη σημασίαν πὺδ ἀνάφερα τὴ λέξη παραπάνω. Στάθηκα ἄδικος ἀπέναντί σου ἐπειδὴ δὲν σ' ἀγάπησα τόσο ὥστε νὰ τολμήσω νὰ σὲ ἀδικήσω. Ἐνοίωσα τὸν ἐαυτό μου ἔσαι ὑποχρεωμένο ἀπέναντί σου ἐπειδὴ μ' ἀγάπησες καὶ
- 15 πολλὰς φορὲς δὲν ἐδίστασες καθόλου νὰ μ' ἀδικήσεις, παρῆχοντάς μου ἄφθονες τίς εὐκαιρίες νὰ σχηματιστῶ. Συγχώρα με πὺδ δὲ εἰσπρωξά καμμιὰ φορὰ νὰ σχηματιστεῖς. Συγχώρα με πὺδ, ἐπιμένοντας στὴν ἐγωϊστικὴ αὐτοσυνέπεια, στάθηκα ἀποπνηχτικὸ βάρος γιὰ τὴ μορφὴ σου. Πλησιάζοντας τὸν ἄνθρωπο πληροφοροῦμαι πό-
- 20 σο δὲν ἔδωκα ποτὲ τίποτα ἀπὸ τὸν ἐαυτό μου, ἐπιμένοντας νὰ ἔχω δίκαιο, διαφυλάγοντας τὴν ἀκεραιότητά μου. Ὅρισμένες στιγμὲς

- πὸν νοιώθω τῇ ζωῇ τοῦ ἄλλου δίπλα μου, θέλω νὰ βάλω τὶς φωνές
 καὶ νὰ ζητήσω βοήθεια. Βοηθήστε με, ἐλᾶτε πάρτε με, σηκώστε
 με. Καταντάει νὰ μὴν ἔχει νόημα αὐτὸ τὸ σῶμα ἔτσι ἀκέραιο.
 25 Εἶναι φοβερὴ ἀμαρτία ἡ μοναξιά μου, μὲ παρουσιάζει ἀρνητὴ τῆς
 ζωῆς πὸν κατὰ τὸν στίχο τοῦ ποιητῆ εἶναι μέγα καλὸ καὶ πρῶτο.
 Πρέπει ν' ἀγαπήσω μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Ἀγαπητὲ Στρατῆ, θὰ σοῦ
 σπᾶσω τὸ κεφάλι, βόηθα με. Ἄφησα τὶς ἐπιστολές σου, τὰ εὐχε-
 τήριά σου, ἀναπάντητα. Κι' αὐτὸ τὸ παραμικρὸ αἰσθάνομαι νὰ μὲ
 30 κάνει καλὸ, δίνοντάς μου κάποια βεβαιότητα ὅτι σ' ἀγαπῶ, πὸν
 δὲν τὴν εἶχα τὸν καιρὸ πὸν ἔσπευδα νὰ σοῦ ἀπαντήσω. Δίνε μου
 συχνές τέτοιες εὐκαιρίες. Εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴν ἐκφράζομαι μονάχα
 μὲ καλὰ αἰσθήματα. Πρέπει καὶ ὁ Σατανᾶς πὸν κρύβεται μέσα μου
 νὰ περάσει στὴν ἐκφρασὴ μου. Ἀλλιῶς δὲν καταλαβαίνω πῶς εἶναι
 35 δυνατὸν κανένα νὰ ζήσει ἢ νὰ πεθάνει. Ἐξακολουθῶ νὰ ζωγραφί-
 ζω. Λογαριάζω τώρα νὰ κάτσω καὶ νὰ συντάξω μιὰ διάλεξη. Τὴν
 σειρά τῶν ποιημάτων μου «Εἰκόνες», μαζὺ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τους,
 θάβελα, μιὰ καὶ τὴν ἔλαβες, νὰ φροντίζεις νὰ βγεῖ σὲ βιβλίο. Φρό-
 ντιζε ἐπίσης γιὰ τὸ τύπωμα σὲ περιοδικὸ ὅσης δουλειᾶς μου ἔχεις
 40 στὰ χέρια σου. Τὸ θεατρικὸ μου ἔργο θὰ σοῦ τὸ στείλω μὲ κανέ-
 ναν γνωστό, νὰ τὸ δώκεις στὸν Χατζηκυριάκο. Ἔχω ἀνάγκη ἀπὸ
 χρήματα. Πρέπει νὰ κάμω ἓνα κονστούμι, ἓνα ζευγάρι παπούτσια,
 νὰ πάρω ἓνα καπέλλο, ἓνα ρολογάκι τοῦ χεργιοῦ. Πράγματα κά-
 θε ἄλλο παρὰ ἀστεῖα μὲ τὶς σημερινές συνθήκες. Ἀπὸ ἑξῆ πῖνακες
 45 πὸν πούλησα ἔπιασα 8.600.000 καὶ δὲν ἔχω πεντάρα. Σκέφτομαι
 νὰ προσπαθῶ νὰ λανσαριστῶ καὶ γιὰ καθηγητὴς τῶν Νεοελλη-
 νικῶν σὲ κανένα ιδιωτικὸ σχολεῖο. Μόνο τὴ δουλειὰ τοῦ φαρμακεί-
 ον δὲν μπορῶ νὰ παρακολουθῶ. Δίχως ἄλλο, τελειώνοντας ὁ πό-
 λεμος θὰ τὸ ἐγκαταλείψω τελείως. Γιὰ τὸ ἂν θὰ κατέβω, ὅμως, νὰ
 50 ζήσω στὴν Ἀθήνα δὲν εἶναι ζήτημα πὸν ἐξαρτᾶται μονάχα ἀπὸ μέ-
 να. Γράψε μου ἐσὺ γιὰ νὰ μὴ σὲ καταργεῖμαι, μὴ μὲ ξεχνᾶς. Δώσε
 τοὺς χαιρετισμούς μου σ' ὅλους καὶ ιδιαίτερα στὴν ἀγαπητὴ σου
 Κυρία καὶ τὸν Κωστάκη.

Μὲ ἀγάπη δικός σου
 Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης.

Θεσσαλονίκη, 19 Φεβρουαρίου 1944.

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Στίχ. 3:.. *ἔγραφα στὸν Ξεφλούδα. Ἀναφέρεται στὴν προηγούμενη (Ζ΄) ἐπιστολή* (βλ. τὰ σχόλια στὸν στίχο 2 τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς). Ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ καὶ τὴ φράση *Συλλογιέμαι* ὅτι πρέπει νὰ γράψω καὶ στὸ Στρατῆ τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς (στίχ. 14-15). Ὁ ἐν λόγῳ νομίζω ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Στρατῆ Δούκα. Μὲ τὸν Στρατῆ Δούκα ὁ Πεντζίκης συνδεόταν φιλικὰ τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1935 (βλ. Στρατῆ Δούκα, *Μαρτυρίες καὶ κρίσεις*, Γ' ἐκδοση, Κέδρος (1977), [1971 καὶ 1972 ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἰωλκός], ὅπου, σελ. 9-77: «Τὸ Τρίτο Μάτι καὶ ἡ «ἐξαισία» Θεσσαλονίκη (Σαραντα γράμματα στὸ Νίκο Γαβριήλ Πεντζίκη)»· ἡ ἐκδοση τῶν 40 γραμμάτων τοῦ Δούκα βιβλιογραφεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Δημήτρη Φ. Βλαχοδῆμο («Σχεδιάσμα βιβλιογραφίας καὶ ἑνας προσωπικὸς ὁδηγὸς γιὰ τὸν Ν.Γ.Πεντζίκη», *Ἰνδικτος*, τεύχ. 18, Μάιος 2004, Ἀφιέρωμα Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, σελ. 327, ἀριθ. 48). Ὁ Ντίνος Χριστιανόπουλος («Στρατῆς Δούκας. Ἡ ζωὴ. Τὸ ἔργο. Ἔργογραφία. Βιβλιογραφία» στὸ βιβλίο τοῦ *Συμπληρώνοντας κενὰ*, Ρόπτρον, Ἀθήνα 1988, σελ. 170) γράφει ὅτι Δούκας καὶ Πεντζίκης γνωρίστηκαν στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1932 καὶ ὅτι οἱ δύο ἄνδρες κράτησαν ἀλληλογραφία ὡς τὸ 1937. Ἄλλον Στρατῆ, πλὴν τοῦ Δούκα, στὸ πνευματικὸ περιβάλλον τοῦ Πεντζίκη, δὲν μπόρεσα νὰ ἀνεύρω, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔρευνά μου ὑπῆρξε ἐξαντλητική.

Στίχ. 24-25: ... *Εἶναι φοβερὴ ἁμαρτία ἡ μοναξιά μου, μὲ παρουσιάζει ἀρνητὴ τῆς ζωῆς ποὺ κατὰ τὸν στίχο τοῦ ποιητῆ εἶναι μέγα καλὸ καὶ πρῶτο.* Ὁ συγγραφέας «ἐγκολπώνεται» τὸν γνωστὸ στίχο ἀπὸ τὸν *Πόρφυρα* (1849) τοῦ Σολωμοῦ: *Δὲν τό 'λπιζα νὰ 'ν' ἡ ζωὴ μέγα καλὸ καὶ πρῶτο!* (βλ. Διονυσίου Σολωμοῦ, *Ποιήματα καὶ Πεζά*. Ἐκδοση ἐπαυξημένη. Ἐπιμέλεια—Εἰσαγωγή: Στυλιανὸς Ἀλεξίου. Στιγμή, Ἀθήνα 2007, σελ. 287, στίχ.11).

Στίχ. 35-37: ... *Τὴν σειρὰ τῶν ποιημάτων μου «Εἰκόνες», μαζὺ μὲ τὴν εἰσαγωγή τους, θάθελα, μιά καὶ τὴν ἔλαβες, νὰ φροντίζεις νὰ βγεῖ σὲ βιβλίο.* Ἡ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Πεντζίκη *Εἰκόνες* ἐκδόθηκε τελικὰ στὴν Ἀθήνα τὸ 1944, στὴν Τυπογραφία τοῦ Γιώργου Κ. Κρομιδᾶ (βλ. Σ. Σκοπετέα, *ὁ.π.*, σελ. 22-23, ἀριθ. 9). Εἰδικότερα γιὰ τὴν ἴδια συλλογὴ βλ. ἰδίως Τάκη Βαρβιτσιώτη, «Ἡ ποιητικὴ περιπλάνηση τοῦ Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη», *Ἰνδικτος*, *ὁ.π.*, σελ. 215-224.

Στίχ. 39-40: ... *Τὸ θεατρικὸ μου ἔργο θὰ σοῦ τὸ στείλω μὲ κανέναν γνωστόν, νὰ τὸ δώκεις στὸν Χατζηκυριάκο.* Ἀγνοῶ γιὰ ποῖο θεατρικὸ ἔργο τοῦ Πεντζίκη πρόκειται. Δὲν καταχωρίζεται στὴ *Βιβλιογραφία* τῆς Σοφίας Σκοπετέα. Ἴσως ἔχει μείνει ἀνέκδοτο στὰ κατάλοιπα τοῦ παραλήπτη (ἂν τελικὰ τοῦ ἐστάλη) ἢ στὸ Ἀρχεῖο τοῦ συγγραφέα.

Στίχ 40: ... νὰ τὸ δώκεις στὸν Χατζηκυριάκο. Ὁ γνωστὸς ζωγράφος καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Νίκος Χατζηκυριάκος–Γκίκας (1906-1994).

Στίχ 51-52: ... στήν ἀγαπητή σου Κυρία... Πρόκειται γιὰ τὴ σύζυγο τοῦ Στρατῆ Δούκα, Δήμητρα (ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χριστιανόπουλος, ὁ.π., σελ. 171, ὁ γάμος τους ἔγινε τὸ 1942· βλ. γι' αὐτήν, ὡς λογοτέχνητα, καὶ αὐτόθι, σελ. 215).

